

Илиян Ризов

**МОБИЛЕН ПОДХОД
ЗА СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКА
РАБОТА
СЪС СЕМЕЙСТВА В РИСК**

**ПРЕВЕНЦИЯ НА ИЗОСТАВЯНЕТО
НА ДЕЦА В ИНСТИТУЦИИ**

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВОТО
"Епископ Константин Преславски"

Илиян Ризов

**Мобилен подход за социално-педагогическа
работа със семейства в риск**

Университетско издателство
„Епископ Константин Преславски“
2020

**Мобилен подход за социално-педагогическа
работа със семейства в риск**

Първо издание

© Автор: Илиян Ризов

Рецензенти:

Проф. д-р Виолета Атанасова

Доц. д-р Пенка Кожухарова

Научен редактор: Доц. д-р Милена Илиева

Коректор: Мариана Минчев – Ризова

ISBN 978-619-201-411-7

Университетско издателство

„Епископ Константин Преславски“, 2020г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	5
1. Мобилен подход – основания и измерения	9
2. Модел за социално-педагогическа работа, основан на мобилен подход	15
Проблемна ситуация	15
Описание на модела на работа	17
Приложимост на модела, ефективност и въздействие	27
Предимства на модела и бъдещо надграждане	29
3. Технология на промените	31
Социална лаборатория – случаи от практиката и анализи	31
Технология на промените от гледна точка на мобилния подход	69
Оценяване на промените в семействата	79
В потока на промените – когато услугите преминават в общността	95
Обобщение	107
Заключение	111
Приложения	113
Литература	137

Използвани съкращения:

ДАЗД – Държавна агенция за закрила на детето

ДСП – Дирекция „Социално подпомагане“

ОЗД – Отдел „Закрила на детето“

ЦНСТ – Център за настаняване от семеен тип

ДМСГД – Дом за медико-социални грижи за деца

Увод

Настоящата монография има за цел да представи възможностите на мобилния подход в работата със семейства, при които съществува риск от изоставяне (или извеждане) на деца и насилие над тях, както и в други случаи, изискващи реинтеграция на деца в техните семейства. Както в съдържанието, така и в заглавието на настоящата публикация, се използва терминът „семейства в риск“, като се има предвид споменатият вече контекст – риск от изоставяне или извеждане на деца от семействата им, риск от раздяла между семейство и деца. Същевременно терминът се използва и в по-общия смисъл, като „ограничен капацитет за посрещане на личните и на семейството социални, психологически, здравословни и/или икономически нужди през различни етапи на житейския цикъл.“ (Дейвис, 2008: 3)

Представеният в монографията модел на социално-педагогическа работа, основан на мобилен подход, е апробиран в продължение на 10 години и вече е заел своето място в процеса на деинституционализация на грижите за деца, протичащ на територията на община Варна и община Аксаково. Същевременно, този модел продължава да е в процес на развитие и изследване.

Позицията на автора, едновременно като моделиращ, изследовател и супервизор, позволява подход на изследване

чрез участие (съучастие), който е представен в настоящото изложение.

В съдържанието на монографията намират място резултати от количествени и качествени изследвания, примери от практиката, свидетелства и анализи, чрез които се разкриват факторите и движещите механизми за промяна на семействата по пътя им към подобряване на благосъстоянието на техните деца.

Авторът не може напълно да гарантира за своята безпристрастност в представянето на модела на работа със семейства в риск и резултатите от неговото прилагане. Затова разчита на разбирането на читателите, които да оценят по достойнство извършеното и описано тук. И не на последно място, разчита на самите „потребители“, партньори и независими експерти, професионално ангажирани с деинституционализацията на грижите за деца.

Търсещият читател може да открие тук своя идея или отговор, път за разрешаване на комплексни проблеми в социално-педагогическата система, които често са свързани с ограничен достъп на услугите до маргинализирани групи, с институционално и снизходително отношение към тях, основано на предразсъдъци.

В настоящата монография се прави опит да се подкрепи процеса на разработване на практически модели, основани на доказателства, чрез които да се утвърждава нова култура на социално-педагогическа работа с уязвими групи в страната. С този труд авторът се присъединява към професионалната

общност, която е убедена, че е необходимо лобиране в системата на университетското образование, политиката и местната власт, за ясно разбиране на ключовите различия „между традиционното „помагане”, базирано на контрол и злоупотреба, и помагането, базирано на „вяра в клиента”. (Маркова и Йорданова, 2016; Ноу Хау Център за алтернативни грижи за деца, Нов Български Университет)

1.

Мобилен подход - основания и измерения

Когато институциите и съществуващите услуги не могат да достигнат до изолирани от обществото групи, за да отговорят на техните реални нужди, се появява необходимостта от нов подход за работа с хората, които са смятани от мнозина за недостижими. Идеята да се достигат рискови групи и индивиди там, където те живеят или пребивават, е известна още през 20-те години на изминалия век в САЩ, Чикаго като професионален начин за социална работа на терен (Shaw and McKay), възникнала във връзка с покачващата се младежка престъпност. Типични целеви групи на така наречения „аутрич“¹ за този период са свободно структурираните младежки улични групи, клики или банди. (Шпехт, 2007: 76)

По-късно в Европа, след Втората световна война, аутричът се развива и утвърждава под различни наименования, а в някои случаи се развиват концепции, които го включват като метод или форма на работа.

¹ От английското „outreach” – достигам по-далече. Известни са още термините: street work, street corner work, street gang work, street club work.

През 60-те години в Германия, Валтер Шпехт адаптира идеята за работа на терен с рискови групи и индивиди, развивайки я като социално-педагогическа концепция за мобилна работа с юноши. (Шпехт, 2007: 72) Според В.Шпехт и неговите последователи мобилната работа с юноши включва четири взаимосвързани форми: работа на терен (аутрич), работа с групи, работа с индивидуални случаи и работа с общността. (Шпехт, 2007: 75) Тези форми на работа могат да бъдат открити в повечето практически модели, чрез които се цели достигане до маргинализирани групи и общности, независимо от вида на интервенциите: социално-педагогически, превантивни, здравни или други.

През последните две десетилетия се натрупа значителен опит в различни направления на работата с труднодостъпни групи и общности – от работа със зависими лица до семейства, които не могат да отговорят на базовите потребности на децата си. Всички модели, свързани с достигане до труднодостъпни групи, използват *аутрич* (или работа на терен) като основен метод на работа. Затова мнозина професионалисти определят „аутрича“ като подход. Термините „аутрич“ и „атрич-подход“ се свързват в по-голяма степен с модели на работа, които включват здравни и превантивни интервенции.²

² Виж например: Rhodes, T., 1996; Попов, 2002; Кабакчиева и др., 2005; Грибова, 2008; Станчев и др. 2013; Инициатива за здраве, 2015.

Термините, които включват определението „мобилен”, като „мобилна работа”, „мобилен екип”, „мобилен подход”, се използват значително по-често в описанието на модели за социална и педагогическа работа, които са свързани, както с достигането до труднодостъпни групи, семейства и индивиди, така и с предлагането на интегрирани интервенции, включващи различни компоненти: социални, педагогически, здравни, превантивни и др.³

Въпреки, че вече много модели на работа претендират да бъдат „мобилни“, не всички могат безспорно да бъдат определени по този начин. Предпоставка за това е липсата на ясна общоприета концепция за мобилна социална работа. Независимо от това, на основата на съществуващите практически модели за социална работа, могат да бъдат изведени универсални характеристики, които са носители на качеството „мобилност“.⁴ Тези характеристики, в своята съвкупност, са свързани с определен начин на мислене, път, подход за конструиране на практически модели за разрешаване на конкретни социални проблеми в труднодостъпни общности.

Мобилният подход трудно може да се опише с точно определена процедура за социално-педагогическа работа.

3 Виж: ИСУО, 2011; ИСУО, 2015.; Анимус, 2017; Станчев, Б., Ризов, Ил. и др., 2013.

⁴ Опити за дефиниране на стандарти за мобилна социална работа вече са правени. Виж например: Стандарти за предоставяне на „мобилна социална услуга за деца и семейства в риск. С., SOS Детски селища, 2016г.; Янкова, М. 2003: 83.

Той преди всичко е начин на мислене, който търси път към труднодостъпните без условности, с доверие към нуждаещите се, разчитайки на естествената позитивност на общността.

Мобилният подход е социално-педагогически модел на мислене в опозиция на репресивно-контролиращия подход, следван от институции, училища и семейства. „Доверие“ срещу „неверие“; „подкрепа“ срещу „санкция“; „приемане“ срещу „отхвърляне“ са двойките антоними, които разграничават мобилния подход от институционалните практики и обичайната социална работа, осъществявана от институции, чиито функции се свързват с налагането на санкции.

Мобилният подход е лесно разбираем, когато се проблематизират нагласи и вместо позиции се отстояват интереси. Ако понятието „право“ свързваме с „привилегия“, а не с „отговорност“, и вместо за „права“ предпочитаме да говорим за „задължения“, ще пропуснем смисъла на понятия като „разбиране“ и „подкрепа“. Мисълта на Х.Нол (Шпехт, 2007: 92), че ние би трябвало повече да се интересуваме от проблемите, които имат младите хора, а не толкова от проблемите, които те ни създават, илюстрира тезата, че мобилният подход изисква разбиране, подкрепа, а не обвиняване.

Независимо как се интерпретира твърдението на Х.Нол, то показва, че мобилният подход, в духа на хуманистичната психология и последвалите я школи, е подход, центриран

върху проблемите на тези, които чрез тях създават проблеми на околните. Тяхната житейска ситуация е отражение на несправяне (или на комплекс от множество несправяния), което е функция на вътрешни за личността проблеми. Личностно центриран, този подход същевременно търси ресурса на групата и общността, напълно в смисъла на това, което К. Роджърс изразява с максимата: „Бъди себе си – изгради общност”. (Роджърс, 2015: 306) При това, мобилният подход, е този, който търси тази възможност за най-уязвимите части на обществото.

Посланията на мобилния подход често будят недоверие сред хора от „неуязвимите” части на обществото, въпреки че са много ясни. Ето някои от тях:

- За да разберем някого не е нужно да го „откъсваме” от неговата среда като го привикваме на наша територия. Територията на разбирането е винаги на този, когото трябва да разберем. Истинското разбиране изисква съучастие. То може да бъде постигнато чрез потапяне в житейската ситуация и социалната среда на уязвимия.

- Социалната и педагогическа работа с групи в социална изолация започва с работа на терен. До уязвимите се достига най-лесно и най-ефективно чрез вътрешни за общността мобилни работници, които имат близки до тях социо-културни характеристики.

- Вярата в хората е основополагащ принцип в процеса на тяхната подкрепа. Само с лице към техните актуални потребности и към емоционалния им свят се изграждат

отношения на взаимно доверие, разбиране и взаимопомощ в общността.

Мобилният подход като начин на мислене, като идеология, предлага други отговори на предубедено поставяни въпроси, например за „невъзможната интеграция“ на ромите. Разбираемо е, че продължителните неуспехи и натрупалите се предразсъдъци в работата с уязвими общности са резултат именно от прилагането на командно-административни модели на работа. Затова не могат да бъдат аргумент за тяхното следване.

Моделите, основаващи се на прилагането на мобилен подход, достигат до труднодостижими индивиди, групи и семейства, като им предлагат това, от което се нуждаят, без да се откъсват от тяхното естествено място и общности, до момента, в който те самите не пожелаят това. Опитът показва, че тези модели, за разлика от конвенционалната практика, осигуряват: гъвкавост и достъпност; по-добър обхват на целевата група и запазване на доверието; икономичност; социо-културна адекватност на взаимодействията; овластяване на местните общности и развиване на ресурсите им за извършване на професионални и пара-професионални социални и педагогически дейности.

2.

Модел за социално-педагогическа работа, основан на мобилен подход

Проблемна ситуация

Политиките за деинституционализация на грижите за деца до този момент не успяват да предизвикат прилагането на достатъчно ефективни стратегии за намаляване броя на изоставените (или изведени) деца от техните семейства. В повечето случаи работата със семействата се придържа към конвенционалния подход, който не подкрепя, а принуждава, не търси достъп до уязвимите, а чака те сами да преминат границите на своите ограничени възможности, не предотвратява проблеми, а предизвиква нови.

В представите на много хора от ромските квартали и махали социалните работници продължават да бъдат служители, които идват при тях, заплашват ги, че ще им вземат децата, ако не ги отглеждат добре, без да им предлагат подкрепа. Това предизвиква недоверието преди всичко на тези семейства, които най-много се нуждаят от помощ и увереност, за да продължат да отглеждат децата си.

Центровете за обществена подкрепа (като услуги в общността) са предназначени да извършват дейности за превенция на изоставянето на деца от техните семейства. Опитът обаче показва, че наименуването (и съответно -

лицензирането) на тези центрове като *обществени* се разминава с предназначението им да подкрепят по-слабите свои членове. Те рядко разчитат на развитието на самата общност, както и на създаването на местен ресурс от мобилни работници в общността.

В един от годишните доклади за дейността на Държавната агенция за закрила на детето се посочва, че сред най-често констатираните пропуски и нарушения в работата, при проверките по сигнал в ОЗД/ДСП, е „липса на дейности в подкрепа на родителите за отглеждане на детето в семейна среда; не се предприемат действия за издаване на задължително предписание и/или заповед за ползване на социална услуга”. (ДАЗД, 2015: 21) Липсата или недостигът на дейности за превенция на изоставянето на деца се констатира и в множество международни и национални изследвания и публикации. (ООН, 2009; БХК, 2010; Мълайр и др., 2010:51-53; Кукова, 2010:49; Коста, 2012:18; УНИЦЕФ, 2014; Ненкова и Симеонова, 2014:34; Harriet Ward и др., 2014; Русева, 2017, UNICEF, 2018)

В отговор на необходимостта да се намалят случаите на изоставяне на деца и настаняването им в институции, на ограничаване на насилието и недостатъчната грижа в семействата, е разработен модел, основаващ се на мобилен подход в работата със семейства от уязвими общности.

Моделът на работа е приложен на територията на квартали и махали, населявани предимно с ромски общности в община Варна и община Аксаково. Той стартира през

2009г. и продължава да се прилага и развива, като се търсят нови ресурси за интегриране на различни видове интервенции.

Описание на модела на работа

Моделът се изпълнява от екип, включващ вътрешни за общността мобилни работници и доброволци, както и социални работници и психолози. Той е изграден от следните компоненти:

1) Осигуряване на подкрепа от ключови представители на местните общности и привличане на доброволци като партньори в провеждането на информационни кампании, идентифициране на семейства в риск и работата с тях.

Доброволците най-често са жени – лидери в общността (включително, приемни родители) и семейства, които вече са били подкрепени от екипа и имат отношение към проблема.

Работата с доброволците и ключовите представители на местните общности включва:

- провеждане на работни срещи за планиране на информационните кампании;
- идентифициране на семейства в риск;
- координиране на действията за подкрепа на нуждаещи се семейства и др.

За доброволците и ключовите представители на местните общности се организират обучения, свързани с проблеми като: превенция на изоставянето на деца в

институции; последици от насилието и недостатъчната грижа за децата в семействата; превенция на рисковото поведение (ХИВ, наркомании, трафик на хора с цел сексуална и трудова експлоатация и др.). С помощта на тези обучения доброволците и представителите на местните общности развиват умения и нагласи за разпознаване на недостатъчната грижа за децата, насилието над тях и рисковете, които съществуват за изоставянето им от техните семейства.

2) Провеждане на местни информационни кампании за разясняване на негативните последици от недостатъчната грижа за децата, насилието над тях и изоставянето им в институции.

Кампаниите се осъществяват от мобилните работници и доброволци от общността. Те имат постоянен характер, извършват се на терен - по метода „от врата на врата”, на улицата, по време на домашни посещения, както и чрез организиране на информационни срещи. В много случаи информирането на населението се извършва докато се извършват други, организирани за общността дейности. Например: провеждане на информационни кампании и изследвания за туберкулоза и ХИВ; консултиране за семейно планиране; работа с младежи в клуба или на улицата по превенция на рисковото поведение; оказване на подкрепа на семейства за разрешаване на техни проблеми; провеждане на информационни кампании за набиране на кандидати за приемни семейства и др.

Заедно с посланията, които се отправят по време на информационните кампании, мобилните работници предоставят информация за това как и къде могат да бъдат намерени, каква подкрепа може да се очаква от екипа в случаи, когато това е необходимо. В резултат на засилване на доверието и контактите с местните общности, постепенно работата на терен променя своите приоритети – контактите и срещите, предимно с информативен характер, преминават в срещи за консултиране на семейства, идентифициране на рискове и последващо предприемане на действия.

3) Работа на терен за идентифициране на семейства:

(а) които не полагат достатъчно грижи за децата си или съществува риск за това; (б) упражняват насилие над децата си или съществува риск за това; (в) при които съществува риск да изоставят децата си.

Работата на терен се извършва от мобилни работници и доброволци. Събраната от тях информация се предоставя на останалите членове на екипа (социални работници и психолози), след което се извършва оценка на случая според социални, здравни и психологически критерии. Работи се приоритетно със семействата, при които съществува непосредствен риск за децата.

В процеса на събиране на информация за семейства, нуждаещи се от подкрепа, все по-пълноценно участват ключовите представители от общностите и доброволците.

Постепенно към регулярната работа на терен за информиране на населението и идентифициране на

рисковете за децата се включва и следващият компонент - работа със семействата.

4) Работа със семействата за подобряване на грижите за децата и предотвратяване на риска от насилие и изоставяне.

Тя включва:

- кризисна интервенция;
- работа по случай;
- провеждане на фамилни групови конференции;
- предоставяне на допълнителни социални, здравни и други услуги.

Ако в резултат на направена оценка на случай, е установено, че семейството е в риск да изостави свое дете, поради невъзможност да се грижи за него, има желание да се справи с проблема, но няма достатъчно ресурси за това, екипът предприема *работа по случай*.⁵ Това е системна и многокомпонентна работа със семейства за подобряване на грижите за децата, предотвратяване на риска от насилие, изоставяне или извеждане на детето от семейството му.

Работата по случай със семейства в риск най-често може да възникне като резултат от системно наблюдение на идентифицираните семейства в риск и като продължение след успешно проведена кризисна интервенция на семейства. Работата по случай може да бъде възложена и от Отдел „Закрила на детето” с издадено направление, например във

⁵ Виж повече за *работа по случай*: АСП, 2010; Механджийска, Г., 2013; Кралева Д., 2016.

връзка с процес на реинтегриране на дете в неговото семейство, оценяване на семейството и работа за повишаване на родителския му капацитет.

Работата по случай включва различни дейности, според индивидуално разработени програми за всяко семейство: посещения на екипа в семейството; социално, здравно и психологическо консултиране на родителите, близките и роднините на детето; оказване на материална подкрепа на семейството – ремонтиране на жилището, спешно осигуряване на храни и лекарства; насочване, придружаване и посредничество пред институции; включване на родителите в обучения и групи за взаимопомощ и др.

Работата с децата в семейството е неизменна част от работата по случай. От равнището на развитие на родителския капацитет в семейството зависи как се развиват децата в социално, емоционално, познавателно, здравно и физическо отношение.⁶ В семействата, където има риск за пълноценното развитие на децата, често се налага предприемане на дейности за компенсиране на тяхното изоставане в посочените сфери. В други случаи, е наложителна психологическа работа с детето във връзка с

⁶ Нараства броят на научните доказателства, затова че насилието, злоупотребата и пренебрегването на децата в семейството имат дългосрочни неблагоприятни последици за тяхното цялостно развитие. Виж: Norman, R.E. and others, 2012; Barlow and Scott, 2010; Brown and Ward, 2012.

преживяно травматично събитие, или работа с него за подобряване на самооценката и социалните му умения.

След като работата по случай приключи успешно, семейството остава под наблюдение на екипа, който перманентно следи за устойчивостта на постигнатите резултати.

В много случаи, работата със семейства, при които съществува непосредствен риск да изоставят децата си, започва с *кризисна интервенция*.⁷ Кризисна интервенция се налага преди и след раждането на детето, в условията на родилен дом, както и преди постъпването на майката в него, или след напускането му.

Множество са случаите на изоставяне на деца, в които решенията на родителите са повлияни от лекари и други специалисти. Често пъти е въпрос за шанс майката и нейното обкръжение навреме да бъдат подкрепени от хора, които няма да им дадат готово решение, но ще им разкрият възможности за справяне с проблема. Понякога специалистите не могат да се справят толкова добре, колкото пара-професионалистите, които са близки в социо-културно отношение с хората, изпаднали в беда.

В повечето случаи, мобилните работници са тези, които първи получават информация за съществуващ проблем и необходимост от провеждане на кризисна интервенция, като

⁷ Виж повече за *кризисна интервенция*: Митева, П., 2015.

резултат от работата им на терен, от непосредствените им наблюдения на семействата и контактите с тях.

В ситуации на конфликти, социални кризи и бедствия мобилните работници са първите посредници, без които не е възможно да се провеждат кризисни интервенции в затворени общности. Това се потвърди от две големи събития през 2014-2015г. във Варна, на които се отговори чрез масово провеждане на кризисни интервенции в уязвими семейства, при които има висок риск от изоставяне на деца. Тези две събития са: наводнението в „Аспарухово” и принудителното събаряне на къщи в „Максуда”. В първия случай, бе даден организиран отговор от мобилните работници, съвместно със специалисти (психолози, психиатри, лекари и др.), чрез функционирането на мобилен екип за психологическа работа с пострадалите от наводнението. По втория случай работи само екипът на мобилните работници.

Двете събития провокираха изключително силно нагласите на местните общности относно изоставянето на деца в ситуации на кризи. Очакваше се част от пострадалите семейства да предпочетат да настанят децата си в институции. Работата с бедстващите семейства обаче и в двата случая доведе до предотвратяване на изоставянето (или извеждането) на деца от техните семейства.

Голяма част от кризисните интервенции се налагат в ситуации на несправяне, като резултат от събития, които трудно могат да бъдат предвидени. Затова е необходим и

следващият компонент в работата със семействата - системно наблюдение на идентифицираните семейства в риск (виж по-нататък).

Вземането на самостоятелни решения от семействата, техните близки и роднини по възникнал проблем е част от работата по случай. Организирането на **фамилни групови конференции**⁸ е метод на работа, който се основава на подкрепата на най-близката среда за детето: семейство, роднини и други близки хора, които трябва да вземат решение за него. Това е процес на делегиране на права за вземане на решения на тези, на които естествено и изначално, е дадено това право. Този процес е част от своеобразна „реинтеграция“ на общността, процес на нейното овластяване.

5) Системно наблюдение на идентифицираните семейства в риск за предотвратяване на кризи и ситуации на несправяне, които биха довели до влошаване на грижите за децата, упражняване на насилие и изоставяне.

Този компонент от работата на екипа постепенно заема все по-голяма част от неговото време. Наблюдават се семейства, които вече са идентифицирани като семейства в непосредствен и потенциален риск. Във фокуса на внимание са и семейства, с които работата по случай вече е приключила, но те остават под наблюдение. Контактите между тях и екипа продължават, макар и да се случват по-

⁸ Виж повече за *фамилни групови конференции*: Kracht, E., 2012; Morris, K. and Connolly, M., 2012.

рядко. Това е процес, който до голяма степен зависи от желанието на семействата. Той гарантира сигурност, че при възникване на неблагоприятни събития в живота на тези семейства, те могат да потърсят отново подкрепа от екипа.

Работата с общността,⁹ като неизменна част от модела на работа, основан на мобилен подход, дава резултати по отношение на поддържането на системно наблюдение на семейства в риск. След няколкогодишна работа, общността (първоначално чрез доброволците и ключовите представители) започва сама да извършва мониторинг и при нужда да подава информация на екипа, да търси самостоятелно възможности за подкрепа на нуждаещи се семейства. Така постепенно се изгражда гражданска неформална система за наблюдение на семейства в риск с цел оказване на навременни интервенции за преодоляване на възникнали проблеми, водещи до влошаване на грижите за децата, насилие и изоставяне (или извеждане).

б) Обучение на родители, които срещат трудности в отглеждането и възпитанието на своите деца: провеждане на тематични срещи от „отворен” тип за развитие на родителски умения и превенция на рисковото поведение; организиране на групи за взаимопомощ на родители.

Обикновено, участниците в срещите за обучения или за взаимопомощ са родители, които в процеса на работа по случай са били насочени към тези форми на работа. Често

⁹ Виж повече за *работа с общността*: Гюхълер, Т и Щ. Гилихъ, 2010; Механджийска, Г., 2009.

към тези групи започват самостоятелно да се присъединяват и хора, които не са специално насочени и поканени от екипа. Този положителен ефект е критерий за развитие на общности за взаимопомощ, които са референтни за други семейства от малкото населено място, махалата или квартала.

Иновативният модел, прилагащ *мобилен подход* за работа със семейства от уязвими общности за първи път е приложен през периода 2009-2012г.¹⁰

С развитието на модела, в периода 2013 – 2019г., са потърсени още ресурси в местните общности за осигуряване на по-добър достъп до тях чрез привличане на повече доброволци като местни партньори. Следвайки методологията на мобилния подход, моделът интегрира по-добре компонентите:

- работа на терен;
- работа с групи;
- работа с индивидуални случаи;
- работа с общността.

Постепенно се промени и фокусът на работа спрямо общността – от предоставяне на услуги в общността се премина към търсене на ресурсите на самата общност. Така

¹⁰ Моделът на работата от 2009-2012г. е публикуван в: Програма за подкрепа на деца и семейства в общността с цел превенция на настаняването на деца в институции. Практически модели на работа. Фондация „Лале”, ОАК, С., 2012; Ризов, Ил. (2012) Превенция на изоставянето на деца от ромска общност. Варна.

възникна качествено нова ситуация, която може да се опише по следния начин: Общността все по-често играе водеща роля в процеса на подкрепа на нуждаещите се семейства, а екипът все по-често следва общността и постепенно се превръща в неин ресурс. Такава е логиката на процеса на *овластяване*¹¹ на общността.

Приложимост на модела, ефективност и въздействие

Моделът на работа е приложим от неправителствени организации, базирани в уязвими общности, които имат ресурс от мобилни работници и доброволци от самите общности. Ако тези организации са в състояние да осигуряват широк кръг от социални, здравни и превантивни услуги, и същевременно могат да разчитат не само на одобрението на местните общности, но и на тяхното съучастие, те ще могат да приложат модела.

Този начин на работа помага на родителите да развият своите умения и да възвърнат достойнството си; да подобрят начина си на живот; да придобият увереност, че кризисни ситуации не могат да ги разделят от децата им; да вярват, че най-важното за техните деца е да бъдат обичани, общувайки и играейки в семейството.

Хората повишават своята увереност да говорят свободно за своите проблеми като родители и при нужда да

¹¹ Виж повече за *процеса на овластяване*: OED, 2014.

оказват подкрепа на други родители. Утвърждава се практика на своевременно предотвратяване на случаи на изоставяне на деца, като все повече се разчита на взаимопомощта в общността. Подкрепените семейства, които успяват да повишават своите родителски умения, стават положителен пример за местните общности, а те все повече търсят свои ресурси за подобряване на грижите за децата и недопускане на изоставянето им от техните семейства.

Наводнението в Аспарухово през 2014г. и принудителното събаряне на къщите в „Максуда” през 2015г. бяха събития, които увеличиха драстично риска от разделяне на семейства и в резултат – изоставяне на деца и настаняването им в институции. Реакциите на засегнатите семейства от тези две събития показаха обаче, че общностите са започнали да преодоляват нагласите си за търсене на бързи решения на семейните проблеми чрез изоставяне на децата си в институции. В много случаи семействата реагираха в интерес на своите деца по-зряло, отколкото институциите.

Независимо от събитията (природни и социални), във Варна се утвърди тенденция на намаляване на потока на деца към институции.

Резултати и доказателства за ефекта на въздействие на модела на работа читателят може да намери в следващата част на монографията (Виж „Технология на промените“).

Предимства на модела и бъдещо надграждане

Разработвайки модела на работа успяхме да се уверим още веднъж, че мобилният подход минимализира риска да бъде изгубен точният фокус в процеса на социално-педагогическа работа – нуждите на децата и уменията на родителите. Той интегрира познати подходи и начини на действие, като ги прави реално действащи, защото гарантира достигане до целевата група. Мобилният подход, като търсеща и активна платформа за мислене и действие, не предлага универсален модел на социална работа. Той предлага въпроси и задава критерии за оценка на постигнатото.

Основавайки се на все по-задълбоченото прилагане на мобилния подход, моделът претърпя развитие. Той постепенно се отдалечи от модела на работа чрез предоставяне на услуги в общността и придоби силата на модел, фокусиран *в* и *чрез* общността. Преходът от предоставяне на *услуги в общността* към *услуги чрез общността* създава по-добри възможности за постигане на устойчивост на промените. Следвайки този подход, ние можем да разрешаваме проблемите там, където те се пораждат и няма да допускаме тяхното задълбочаване и умножаване, прилагайки неподходящи стратегии, към каквито ни тласка „институционализираното” мислене.

Един от безспорните ефекти от работата с този модел е, че той започна да „работи“ сам (с все по-малко външна подкрепа) и се разпространи върху разрешаването на други

проблеми, които са идентифицирани с негова помощ и изискват прилагането на мобилен подход. Примери за други приложения на мобилния подход, до които се достигна в процеса на работа, могат да се видят в Приложение №1.

Като следва мобилния подход, моделът на работа е в състояние да търси нови възможности за подкрепа на семействата в местните общности, създавайки стимули и условия, водещи до развитие на взаимодействията между деца и родители. Например, в съответствие с идеята за подкрепа на ранното детско развитие, родителите се учат да играят заедно със своите деца, за да не се повтаря пропуснатото детство на възрастните. Заедно с това, възрастните и младите хора, се учат и развиват нови умения, за да излязат заедно от спиралата на бедността.

3.

Технология на промените

Социална лаборатория – случаи от практиката и анализи

Защо лаборатория? Защото работата със семействата е учене и за двете страни. Подкрепените се учат как да се променят, а ние – подкрепящите, се променяме, учейки се от уроците, които ни дава всеки отделен случай.

Тук ще бъдат представени примери от този лабораторен процес. Избрани са случаи, различни по съдържание и трудност. Чрез метода интервю се проучва как родителите оценяват промените в техните семейства, настъпили в резултат на работата с тях. В анализа е направен опит да се открият ключовите моменти в технологията на промените.

Технология на промените са тези възможности, средства, „тънкости”, които са станали част от работата по случая. Някои от тях са безспорни фактори за промяна, други по-малко, а трети – вероятно няма да успеят да я предизвикат. Независимо от това какъв е техният съвкупен резултат на изхода от случая, те са надеждните инструменти в социално-педагогическата работа.

Случаят на Траяна

Траяна е млада жена, която живее на село. Майка е на две деца.

Останала е сираче на 6 години. Майка ѝ се самоубива, заради насилието, което нейният съпруг системно е упражнявал над нея. След смъртта ѝ той напуска семейството. Траяна е отгледана от леля си (сестра на баща ѝ). И днес живее с нея, нарича я „майка”.

Когато Траяна става на 18г., ражда първото си дете, което сега е на 5г.

Мобилните работници се запознават с нея от работата на терен, когато тя вече е родила първото си дете. Разбират, че е самотна майка, която изпитва трудности в отглеждането на своето бебе. Леля ѝ помага, но е пенсионерка и цялото семейство разчита на нейната малка пенсия. Екипът разбира, че Траяна е склонна да напусне страната и да работи каквото и да е. Определя я като жена, при която съществува риск да бъде въввлечена в трафик на хора с цел сексуална експлоатация. Затова е консултирана какво да прави (включително как да се свърже с екипа), ако се окаже жертва на трафик.

В продължение на една година екипът оказва социална подкрепа на семейството. След като Траяна заминава за чужбина, мобилните работници продължават да поддържат контакти с леля ѝ, която се грижи за нейното дете. След 6 месеца от заминаването на Траяна за чужбина тя съобщава

на леля си, че е станала жертва на трафик. От своя страна, лелята се свързва с екипа, който подава сигнал на Местната комисия за борба с трафика на хора. Задействан е международен механизъм за завръщане на Траяна в България.

След нейното пристигане, екипът (в партньорство с друга организация) ѝ осигурява необходимите здравни, социални и психологически услуги като жена, жертва на насилие. Постепенно състоянието ѝ се стабилизира. Екипът продължава да наблюдава семейството и периодично консултира Траяна за рисковете отново да бъде въввлечена в сексуална експлоатация.

Около една година след завръщането си Траяна забременява. Първоначално тя декларира, че няма да може да се справя финансово с отглеждането на детето и възнамерява да го изостави. След проведени разговори с нея, се разбира, че тя не е взела окончателно решение. Траяна иска да задържи детето си и да го отглежда, ако бъде подкрепена и има повече сигурност за семейството ѝ.

Така и става. Детето се ражда и Траяна, с помощта на леля си, започва да се грижи за новороденото. Екипът я подкрепя. Подпомага семейството с храни, памперси и лекарства. Направен е ремонт на къщата с предоставени материали и с помощта на приятели и съседи.

Траяна е обучена от екипа да планира средствата си. Вече получава майчински, но продължава да изпитва

финансови трудности.

Въпреки това, Траяна придобива все повече увереност в себе си. Включва се като доброволка на екипа за подкрепа в разрешаването на други подобни случаи.

Интервю с Траяна¹²

- *Спомняш ли си кога се запознахме?*

- Вие бяхте дошли... тогава давахме деца в приемни семейства. Искане да вземем от вас едно бебе. Обаче вие не бяхте съгласни с нашите условия. ... Тогава имах само едно дете. Нямах го второто. Вие ме попитахте от какво имам нужда. И нали ви казах, че нямам количка. И вие ми докарахте количка за детето. Донесохте храна, нали ... каквото трябва.

- *И как продължихме?*

- После бях ви казала, че искам да дам детето на градина, но нямах такива условия, с финансите бях зле. Взехте го, направихте му изследвания. После го изпратихме на градина, после донесохте дрехи, платихте му градината.

- *След като записахме детето на детска градина, спомняш ли си какво се случи с теб?*

- После, нали бях заминала за чужбина.

- *Къде замина?*

¹² В това интервю, както и в следващите интервюта, е съхранена автентичността на речта на интервюираните. Интервютата са проведени от мобилни работници, които са част от екипа, работещ с интервюираните.

- В Германия да работя, уж.

- *Каква работа трябваше да работиш?*

- Трябваше да проституирам. Обаче аз де да знам, послушах хората, тръгнах...

- *Преди да тръгнеш за Германия каква работа ти бяха обещали?*

- Бяха ми обещали, че ще работя чистачка. Аз повярвах. Каквото и да е, само децата (б.а. – по това време Траяна има едно дете) да са добре. Отидох там и като разбрах, че ще проституирам, нямаше как, исках не исках трябваше да съм там, не можех да се прибирам. Бяха ме затворили там, нямаше как да си дойда.

- *Колко време беше в Германия?*

- Осем месеца седях в Германия. ... Понякога ми става гадно като си спомня как съм страдала. Много съм страдала и патила.

- *Спомняш ли си как и кой ти помогна да се върнеш в България?*

- Да, спомням си. Значи, аз нито се обаждах вкъщи, нито пращах пари, защото нямаше как и да пратя, защото бях затворена. Но аз избягах от там. Като се обадиha в полицията, взеха по Интерпол да ме търсят. Когато разбраха, че ме търсят, самите хора ме преместиха в друг град и не можах да ме намерят. Когато стана туй нещо, те пак продължиха да ме търсят, обаче пак не можах да ме намерят. После така стана, Господ ми помогна. Бях

избягала от там, бях затворена. Счупих стъклото и избягах. Излязох навънка, минаваха коли и аз спрях една кола и една жена ме докара в полицията. Там ме настаниха в социалните грижи в Германия. Дадох ми пари, дадох ми всичко.

- *Преди това майка ти ни беше сигнализирала и ние уведомихме службите... Докато ти беше в Германия, тя се грижеше за детето. Спомняш ли си, беше ли ѝ трудно, кой ѝ помагаше през това време да се грижи за детето?*

- Вие ѝ помагахте тогава.

- *Познаваш ли други хора, на които ние помагахме?*

- Да, познавам, много хора от нашето село.

- *Смяташ ли, че е нужно да помагаме на тези хора?*

- Ами да, защото и те са в трудно финансово положение. Всеки не може да се справя. И мъж да има и да няма мъж, пак е трудно. Като няма работа, нищо не може да се направи. Тъй че трябва да се помага, според мен.

- *А когато се роди второто дете, какво се случи? Какво правихме заедно?*

- Когато разбрах, че съм бременна и вие разбрахте тогава, че съм бременна. Аз по това време съм се двоумяла дали да направя тогава аборт, или да го дам на държавата. Вие бяхте ми казали, че ще ми помогнете, ако го оставя. Аз го оставих, не съм го абортирала. После той се роди. Вие дойдохте в болницата, донесохте памперси, дрехи, нали каквото е нужно за едно бебе.

- Спомням си момента, в който ти планираше детето, като се роди, да бъде дадено в дом.

- Да, така беше. Мислих, че няма да имам толкова много сили да го гледам. Но, според мене, успех вече.

- Кое е най-ценното за теб от нашето запознанство, от нашата помощ, за това че ние присъстваме в твоя живот?

- Най-ценното е, че ми помогнахте социалните да не ми вземат децата. Ако не бяхте вие, сигурно щяха да ги вземат социалните грижи. С моите условия сигурно щяха да ги вземат. Да се гледат две деца без баща трудно е.

- Какво очакваш сега?

- Очаквам това лято да си довърша покрива с тези материали, които ми докарахте. Да си сложа водата. Да пратя детето на детска градина. Другият вече ще е на голямото училище. Предполагам по-нататък и да си намеря една сваятна работа.

- Но преди това трябва да направим нещо друго...

- Да, трябва да направим ТЕЛК-а. Това е много важно, заради моята болест, не че е по нещо друго... То по принцип аз съм трябвало да вземам такова нещо, но не са ми давали проценти. А имам документи налице, че наистина съм болна, не така по фалшификатор.

- Може ли да разкажеш малко за твоите родители?

- Моите родители починаха млади. Майка ми почина, когато бях на 6 месеца. Тя беше на 20 години. Баща ми и

той млад почина на 31 или 32 години. Аз бях на 12 години, като почина той. Помня, бях голяма. Значи майка ми почина, защото майка ми се скара с нейната сестра и баща ми ги остави навънка да се карат, той замина някъде, избяга. Те се скараха, сбиха се двете жени. И тя от яд какво да направи, изпи едно кафе, изкъпана, облечена, влезе в мазата, взема едно въже и се обеси. Ние бяхме малки. Брат ми беше на година и шест месеца. А аз на шест месеца бебе. Дори бях паднала от леглото ... После баща ми разбра, той после дойде. Беше направо като изумял, беше като луд. ... После баща ми всеки месец, така ли да кажа, все жените ги сменяше. Взимаше една, правеше по едно дете... Ние общо сме пет деца. ... Мен ме отгледа сестрата на баща ми, леля ми. ... Сега искам децата ми да не страдат, както аз съм страдала. Искам да живеят нормално. Да имат добър живот, да имат добри условия.

- *Траяна, с какво можем да подкрепим още твоето семейство?*

- Ами де да знам. Според мен, ако си гледам децата и слушам, и все така продължавам добре, нямам лоши отношения, да мисля за глупости или да си оставя децата. Може да ми помогнете да си намеря някоя работа, да работя да си гледам децата нормално.

- *Когато ни казваш, да ти помогнем да си намериш работа, ни връщаш много отдавна. Тогава, когато се*

запознахме, ти беше много младо момиче, което се вълнуваше от това да има някакви връзки, да излезе в чужбина, докато майка ѝ се грижи за детето, да ѝ е забавно... Сега виждаме една зряла жена, която е ангажирана и мисли за децата си.

- Тогава не мислих, както сега в момента разсъждавам. Аз съм много изстрадала, много патила, знам от всичко по малко, знам от имане, от нямане. Толкоз много съм страдала, че се страхувам вече. По-добре да съм сама, отколкото да имам връзки за такива глупости.

- В скоро време получавала ли си предложение за работа в чужбина?

- Да, получавала съм за работа в чужбина.

- С каква цел?

- Ами с каква цел. Например, да работя като домашна прислужница, като чистачка с договор, пък то става за други работи, не за това. Те така казват в началото, да се хванеш на въдицата. После вече каквото искат това правят с тебе.

- Кога се справяше по-добре като родител? Преди или сега?

- Преди сякаш не разсъждавах. Мислих, че като работя такава работа ще взема всички пари на света. ... Може и по нормален начина да се изкарват пари. Тази вечер може да си гладен, но да спиш спокоен. Иначе си оставяш децата...

Случаят на Траяна не попада в полезрението на социалните служби. Мобилните работници навреме **идентифицират рисковете за семейството**: на индивидуално равнище – майката проявява интерес към работа в чужбина на всяка цена (риск по отношение на въвлечане в трафик на хора с цел сексуална и трудова експлоатация); на семейно равнище – семейството няма постоянни доходи, освен пенсията на лелята на Траяна; на равнище общност – семейството живее в малко село, далеч от услуги и предложения, имащи отношение към повишаване благосъстоянието на семейството, липсва мрежа за подкрепа.

Екипът своевременно **предприема превантивни действия**: информира семейството за риска от въвлечане на Траяна в трафик на хора с цел сексуална експлоатация и го консултира как да реагира в такава ситуация.

Семейството е под **наблюдение** продължително време от гледна точка на съществуващите за него рискове. Екипът **проследява грижите за детето** в отсъствието на неговата майка и **при нужда оказва подкрепа**.

При получаването на сигнал от лелята на Траяна, че тя е станала жертва на трафик, екипът действа бързо, според процедурите в такива случаи. Екипът, и този път, се оказва необходимата **връзка на семейството с институциите**.

При завръщането на Траяна в България, мобилните работници **улесняват взаимодействията** ѝ със специалистите (психолози, медицински лица и др.), които работят с нея за преодоляване на травмите от преживяното.

Самите мобилни работници *участват в процеса на нейното психическо възстановяване.*

Независимо, че семейството се завръща към своя нормален начин на живот, *мониторингът* над него продължава, предвид риска за Траяна от ретрафик и ограничения капацитет на семейството да посреща своите нужди.

Между Траяна и екипа съществува взаимно *доверие*. Екипът *вярва*, че семейството може да живее по-добре. Постига се *договореност* семейството да бъде подкрепяно по отношение на негови здравни, социални, психологически и икономически нужди, ако Траяна отглежда и второто си дете, развива своя родителски капацитет и повишава благосъстоянието на децата си.

Семейството на Траяна постепенно преодолява социалната си изолация. Траяна се включва в *група за взаимопомощ* в нейното село. Събира се с други родители, обсъжда с тях общи проблеми. Постепенно се превръща в *доброволец* на екипа в процеса на оценяване и подкрепа на други семейства от селото.

Случаят на Галя

Като дете, Галя е била изоставена от своите родители в дом. Когато пораства, сключва законен брак, в който е преживяла много унижения. Част от едното ѝ ухо липсва, заради упражнено насилие на съпруга ѝ по това време. Разделя се с него.

Сега Галя живее на съпружески начала с Николай. Те имат пет деца.

Към момента на първата среща на екипа със семейството Галя е бременна с предпоследното си дете. Докато е бременна, Галя претърпява злополука – удря я автомобил. Прекарва тежка бременност и детето ѝ се ражда с увреждане. Настанено е в Дом за медико-социални грижи за деца (ДМСГД).

По време на бременността си, Галя споделя, че, заради финансовите затруднения и лошите условия, ще изостави някое от децата си. Темата присъства често в разговорите между нея и мобилните работници. Екипът започва да се среща регулярно със семейството, наблюдава грижите за децата в него. При необходимост оказва подкрепа, за да може семейството да посреща своите материални нужди.

Когато детето се ражда, екипът подкрепя Галя, като ѝ осигурява нужните неща за бебето. След неговото настаняване в ДМСГД, те подкрепят родителите редовно да виждат детето си.

Екипът продължава периодично да се среща с двамата

родители, за да обсъждат възникнали трудности в процеса на отглеждане на децата. Става ясно, че майката често отсъства от дома. Тя се грижи основно за прехраната на семейството като събира пластмаси и метал от контейнерите за боклук и ги предава в изкупвателните пунктове. Грижите за децата въпреки обикновено се поверяват на бащата. Но след много срещи и разговори с него, мобилните работници разбират, че той не осъзнава напълно потребностите на децата и не притежава нужните знания за обгрижването им. Задача на екипа е да успее да научи бащата да полага добри грижи за децата си.

След известен период от време здравословното състояние на бебето се стабилизира и то е изписано от ДМСГД за отглеждане в семейството. Екипът осигурява храна, лекарства и памперси, като същевременно учи родителите да полагат адекватни грижи за четирите си деца и по-добре да разпределят семейния бюджет. Със семейството са обсъдени стъпките за записване на децата при личен лекар. След като този проблем е решен, на децата им са поставени ваксини и започват редовно да посещават детска консултация.

С родителите е обсъдена възможността децата да посещават детска градина, а бащата да си потърси работа. Родителите обаче не желаят децата им да посещават детска градина, защото свързват това детско заведение с ДМСГД. Тъй като майката продължава да работи, бащата получава

консултации за режима на хранене на най-малкото дете.

В резултат на наблюденията и работата със семейството се затвърждава оценката, че Галя е загрижена за децата и прави всичко възможно те да не попадат в институция. Когато майката не излиза да работи, а е вкъщи, децата изглеждат чисти, домът е топъл и децата имат храна. За разлика от нея, бащата продължава да не се грижи добре за децата. Не си търси работа и не желае децата да посещават детска градина.

Един ден Галя е задържана от полицията за кражба на желязо. По „бързата процедура“ тя е осъдена на една година затвор. Тъй като децата не са припознати от бащата, те са отнети с полицейска закрила и настанени в съответните институции.

Докато Галя е в затвора, екипът продължава да работи с бащата, за да излиза редовно на работа и редовно да посещава децата си. Екипът го подкрепя да носи изненади на децата и да поддържа емоционалната си връзка с тях. В продължение на една година, докато Галя отсъства, бащата започва редовно да излиза на работа, посещава децата си и видимо се подготвя за промяната, когато Галя се върне от затвора.

След една година, когато Галя излиза от затвора, тя веднага подава молба до Отдел „Закрила на детето“ децата ѝ да бъдат върнати. Галя успява да намери по-добро жилище за семейството си. С подкрепата на екипа трите

по-големи деца са върнати в семейството. Бебето е изведено от ДМСГД и е настанено в приемно семейство. То е със зрителни и двигателни увреждания, и се нуждае от специални грижи. Галя иска и това дете да се върне при нея, но засега може да разчита само на редовните си срещи с него в присъствието на по-големите му сестри, с които играе и се забавлява.

Междувременно, след излизането си от затвора, Галя ражда и последното си дете, за което тя се грижи вкъщи.

Екипът продължава да оказва подкрепа за развитие на родителския капацитет и подобряване на условията на живот. Важно е бащата да продължи да работи, за да се даде възможност на Галя да бъде повече вкъщи и да се грижи за децата. Очевидно е, че когато Галя е вкъщи, децата са по-добре обгрижени.

Децата често боледуват и Галя редовно се обръща към екипа за подкрепа. Децата имат проблеми и в общуването. Престоят им в институцията, макар и за една година, се е отразил на техните социални умения. Необходимо е да се работи по-активно с тях, предимно чрез игри, за да се подобрят техните социални и познавателни умения.

Интервю с Галя

- *Спомняш ли си кога се запознахме?*

- Спомням си, малко след като се роди Евгения.

Срещнах те и ти казах, така и така Иринке (б.а. – мобилен работник), роди ми се момиче, обаче пъпната ѝ връв как го

вързаха не знам, ей така беше надуто, викам, какво ще правим, не знам. Аз помислих, че е пъпна херния. Ти ми каза: „Чакай, недей да бързаш. Ние ще дойдем и ще ти помогнем.” Събрахме се тогава: аз, ти, Лейля и Зарко (б.а. - мобилни работници). Отидохме на лекар. Те казаха, че от млякото е станало така (б.а. – кисело мляко). Започнахте след това да ми купувате хуманата. През седмица, две постоянно ми носихте кутии... И така, живот и здраве, пораснахме.

- *Какво се случи след това с теб? Как децата ти попаднаха в дом?*

- Те в дома попаднаха заради мен. Нали откраднах от един строеж жезела нови, дето винкели да завиват.

- *Заради какво ги беше откраднала?*

- Заради децата. Да не останат гладни. Викам, хайде уж да изкарам... никой няма да ме види. Аз не знаех, че отгоре ме гледат, от блока. И стигам точно до пункта и ме хваща полицията. Прибират ме. Весито беше с мен и оставям Весито, тя пък плаче, тръшка се. Хайде викам поне да я закараме въкъщи. Отидохме с колата до въкъщи, оставих я. Казах на Николай, че уж само за разпит отивам, за проверка и пак ще се върна. Обаче така стана, че не можах да се върна. И от там, по бързата процедура, в затвора в Сливен.

- *Колко време лежа?*

- Една година. Преди това лежах три дена в

пожарната, докато дойде делото. И вече, докато дойде делото, в затвора бях.

- *И през това време децата бяха в дома.*

- Аз помислих, че ще помогнат нещо с храна, с туй-онуй на децата, докато съм в затвора. Но то не било така. Те дойдоха: Елена и Моника (б.а. – социални работници от Отдел „Закрила на детето“). Дойдоха още докато бях затворена в Първо районно управление и викат: „Не бой се, няма да ги оставим“. И тогава ги взеха в дома. Даже Д., си спомням, беше на два месеца, като ги оставих. Хайде, вече излежах една година, и пак при вас дойдох, да можем да ги изкараме децата от дома. Поне другите три деца.

Д. беше болна. Преди да родя беше ме блъснала кола. И така се отрази на детето, на Д. И от там Д. си остана така. После пак я водиха на терапията и лежа там.

- *Сега Д. е в приемно семейство...*

- Да, тя е в приемно семейство. И вие ми помагате да се срещам редовно с нея.

- *С какво друго сме ти помагали?*

- Ами.. за подготовката за училището на децата, за облеклото, за обувките, най вече за храната. Багажът вкъщи, който ми докараха. Всеки път на месец, може по един път, или по два пъти храна ми носят. Много, много ми помагате.

- *Галя, има ли смисъл от това, което правим?*

- Да, много. Ето сега Ирина, Зарко, Лейля и техният

шеф ми помагат да си взема тока обратно. Дето провеждаме срещи с Д. и със сестрите ѝ, да може да свикне с тях. Да си я взема вече, че много бая време стоя там.

- *На теб кое най-много ти помогна?*

- Това - за децата, да са си при мен, да си имат всичко.

- *Става ясно, че ти си много загрижена за децата си. На теб като жена какво ти липсва? Имаш ли си приятелки, например, с които да си говориш?*

- Не, нямам. Единствено с вас, пък най-вече с теб, защото отдавна те познавам. Даже преди да се запозная с теб, видях те и ти казах: „Иринче, в голяма мизерия живея, на борсата работя, само и само да не ги оставя децата гладни или голи, боси. .. и от както научих таз работа (б.а. - че може да се разведе със съпруга си), ще го напусна. Напуснах го и ... колко години не живея с мъжа си от първия брак. Колко години става вече, не мога да се разведе, че вие ми помагате специално за това нещо.

- *Какво очакваш в бъдеще?*

- Живот и здраве да си взема детето. Вече да видя с нея как ще е... Дали е оздравяла. Вече изтормозвам се с нея постоянно да я мисля, вътрешно го изживявам. Не го изживявам вънкашно. Вече главата ми побеля, кога ще я взема, дали ще е здрава. Хайде, то вече живо е знам, ама дали ще е здрава? Лекарства ще трябва, ако е болна... Сега бягам за ТЕЛК, за брака... Един път да се оправим и край.

За разлика от много други случаи в работата на мобилните работници, този не започва с тяхната активност - с наблюдение, идентифициране на семейство в риск и установяване на контакт с него. Галя е тази, която намира мобилните работници и заявява, че се нуждае от подкрепата им. Тя е научила от хората, че може да им се довери. Защото мобилните работници вече са станали **част от вътрешните ресурси на общността**.

Мобилните работници оценяват сложността на случая. Принадлежността им към общността на Галя не ги затруднява в търсенето на **обективна оценка за родителския капацитет** на семейството.

Независимо от несполуките на Галя и често неактивната роля на съпруга ѝ, екипът **вярва в промяната на семейството**. Мобилните работници наблюдават семейството, подкрепят го, и когато е необходимо, влизат в ролята на **медиатори** в неговите контакти с институциите. Това се налага многократно, както във връзка с предприемането на мерки за закрила на децата и тяхната промяна, така и в процеса на взаимодействие между различните участници в социалната работа със семейството и децата им.

Възприемайки цялото семейство като система, екипът **работи индивидуално** с всеки родител за развитие на неговите **силни страни**. Поведението на всеки родител се анализира от гледна точка на интереса на всяко дете в семейството.

Всяко дете в семейството се намира в различна ситуация по отношение на необходимите за него грижи. Това прави работата по случая много трудна, заради необходимостта от **интегриране на различни видове интервенции** (помощ, подкрепа, услуги и закрила). Затова социалната работа по този случай покрива целия спектър от услуги: от най-слабо рестриктивните спрямо родителските функции до най-силно ограничаващите ги интервенции; от подкрепата на семейството за задоволяване на негови неотложни нужди и работа с децата за компенсиране на изоставането в развитието им, до осигуряване на приемна грижа за дете от семейството.

За илюстрация на казаното може да се види следният модел на грижите, показващ богатия спектър от взаимосвързани услуги и равнища на грижи за осигуряване на благосъстоянието на децата:

Таблица №1

Услуги за благосъстоянието на децата				
Най-слабо ограничаващи		Силно ограничаващи		
Подкрепящи услуги-подкрепят способността на родителите да посрещнат нуждите на децата.		Допълнителни услуги-компенсират определени липси в обгрижването на децата от родителите.		Заместващи услуги–осигуряват алтернативна грижа, базираща се на ресурсите и нуждите на детето и семейството и видовете проблеми.
Превенция	Ранна интервенция	Услуги за закрила, предоставяни в домашна среда	Краткосрочна приемна грижа и групова грижа	Дългосрочна приемна грижа и осиновяване

(Дейвис, Р., 2008: 8)

Случаят на Стефка

Мобилните работници се срещат със Стефка в работата си на терен с цел ранно идентифициране на случаи, при които съществува риск от изоставяне на деца.

Стефка е на 30г. Израснала е в институция. Помни какво е преживяла там и не желае такава съдба за децата си. Стефка има четири деца от двама мъже (на 12г., на 10г., на 6г. и на 1г.). Бащата на първите три деца е наркозависим и няколко пъти е излежавал присъди в местата за лишаване от свобода. Стефка и нейните деца често са били жертва на домашно насилие.

Семейството ѝ живее на квартира в дерето на „Максуда” (Варна). Стефка е уважавана от съседите си, грижовна майка е, показва обич и закриля многодетното си семейство, но не ѝ достигат средства.

Мобилните работници разбират от Стефка, че двете ѝ по-големи деца са попаднали в институция, а малкото е настанено в приемно семейство. Това се е случило вследствие на преживяното от Стефка насилие, при излизане на първия ѝ съпруг от затвора. След пореден побой тя е успяла да избяга от вкъщи с най-малкото си дете и се е скрила при свои роднини. ОЗД я настанява, заедно с най-малкото ѝ дете, в Звено „Мака и бебе”, а след това го премества в приемно семейство. Другите деца са настанени в Център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ).

В момента Стефка живее с втория си съпруг и с

новороденото им дете, което е на една година. Доходите на семейството са от майчинство и събиране на отпадъци. Понякога бащата работи на Зеленчуковата борса.

Наблюденията на екипа показват, че връзката на Стефка с децата ѝ е много силна. Тя споделя, че двете ѝ деца разказват лоши неща за институцията, където са настанени. Не искат да живеят там, често бягат и се връщат при Стефка. Майката редовно се среща с тях. От петък до неделя те редовно прекарват домашен отпуск при нея.

Екипът наблюдава семейство и му оказва съдействие, когато е необходимо. Помага с храни, дрехи, лекарства и материали за ремонт на жилището. Подкрепя Стефка в желанието ѝ трите ѝ деца да се завърнат вкъщи.

Интервю със Стефка

- Спомняш ли си кога се запознахме? Как стана? Какво се случи, когато се запознахме?

- Сещам се, че ми беше много приятно като се запознах с вас. Чувствах, че нещо ми олекна така. Ядене ми докарвахте с торбички, дрехи, обувки, памперси, пресни млека за бебето ми Тюркиян.

- Когато се запознахме, ти имаше друго бебе.

- Първото ми – Наталия. Преди да я родя, посещавахте ме вкъщи (б.а. – в нейната квартира в „Максуда“). Наблюдение ми правехте в дома, просто как се грижа за детето, от какво се нужда да се купува и пишехте в бележката като имам нужда да я карам на консултации. ...

Просто много съм доволна от тия работи. Нова година като дойде, от Кауфланта ни купувахте кайма, хранителни продукти, за децата сладкиши. Имам три деца сега при мене в момента. И те са много доволни. С радост за яденето и сладкото. Ние през живота не сме ги виждали тези работи да си позволим, да ги купуваме.

- *С какво още ти помагаме, освен с храната?*

- Нуждая се от тази храна, децата ми гладуват вкъщи. Това нещо ме зарадва. И децата ми започват да шават като се наядат, спокойно си спят, стават, не са замаяни от глад.

- *Спомняш ли си във времето колко неща сме правили заедно?*

- На екскурзии ни водехте, на концерти някъде ни водехте.

- *На концерти ли?*

- Не си спомням, беше нещо, като магия беше, правеха така..., магьосници...

- *А-а, на цирк.*

- Доста време мина дето се сещам за тия работи.

- *От нашето запознанство, от времето, в което започнахме да се срещаме, кое е най-ценното за теб?*

- Най ми е ценно като имам нужда нещо, така за хранителни продукти. Като влязох в болницата, когато детето ми беше боледувало от анемия, и ги няха тях пари, всъщност и няха как лекарствата да си купувам. И една седмица назад ги дадох, благодарение на помощта от вас.

- *Спомняш ли си, в самото начало само ти помагахме, а после ти започна да споделяш с нас?*

- Преди да се запозная с вас много страдах от мъжа си в първия си брак. Той е наркоман, той влизаше по затвори, излизаше. Аз все го чаках. Тринадесет години живот съм живяла с него, обаче нищо добро не съм видяла от него. Сама си отглеждах децата, на казаните си ходих, жезла си носех, хартии, пластмаси, каквото на вторичното трябва да ги върна, че да взема някои парички – два лева, пет лева. Нарядко ми се случваше 15-20 лева да изкарам. Туй най-рядката работа. Иначе от два до три си изкарвах. Кое най-напред да го купувам с два лева, три лева, например. Хляб купувах, едно масло купувах на децата си да не спят гладно, жадни.

- *Какво се промени, откакто се запознахме?*

- След като се запознах с вас и на мен ми олекна. Спрях вече по казаните да ходя, спрях мъките си какво съм преживяла и ги забравям. Все още не ги забравям хептен, повечето ми се магнаха от главата мъките.

- *Сега като че ли ти се научи да планираш парите, които получаваш от майчинството. Нали всеки ден ние не ти помагаме?*

- Като се нуждая от нещо, хуквам при вас и казвам туй нещо го нямам въкъщи – за детето ми лекарство като кажа, че свърши и трябва да ги продължа два месеца и половина за анемия най-малкото на годинка и два месеца е. Като се

обърна при вас и го купувате туй нещо.

- Според теб, ние трябва ли да помагаме и на други семейства?

- Не знам, може би да имате право.

- Ти познаваш ли такива хора, на които сме помагали?

- Една има Галя, която е с 4-5 деца. Когато роди, носихте ѝ памперси, мляко. И все още имате ангажимент да ѝ помогнете.

- Ние помагаме с лекарства, храна. Според теб, това ли е начинът да помагаме? Има ли нещо друго, което можем да направим?

- Аз като имам нужда от вас и се обръщам към вас и не сте ми казвали няма да стане. Много плаках, много се тревожих и все още се тревожа за моите две деца – имам момиченце 10 годишно и син – сега ще стане на 12 години, които чуват глупости разни в дома (б.а. – настанени са в ЦНСТ). И аз в такава среда съм живяла и знам каква е обстановката в домовете. И искате пак да ми помогнете за тия работи, нали – да ги изкарате, да са до мен, да не се чувствам самотна, да са близо при мен децата ми, да си общувам с тях. Те да разберат, че имат майка, топлина нещо. Просто много съм доволна от вас. Не че само ми помагате с храна. Като имам някои парички в ръката си и си разпожавам с друго нещо. Вместо тез работи си купувам други работи. Например, купувам си шампоан, сапун, паста за зъби, четка купувам. Децата ми през събота,

неделя, като присъстват вкъщи, че да си имат. Като питат, да си ги имат тия работи.

- Кой е бил най-важният момент, когато ние сме се намесили и сме ти помогнали с нещо?

- Когато ги отведох на казаните. Малката Наталия без памперси. Виждах я, че се мокри, после ѝ обувах гащи по улиците. Нямах туй нещо – да се разположавам, че да ѝ купувам тия работи. След като си намервам 2-3 лева, кат си изкарвам от пластмаси, туби нещо като ги връщам на вторично, най-първата ми работа значи е да си уредя малката да е суха. И тя вече усеща една топлина, отпуска се така, просто си спинка. Детето е спокойно.

- Ти си спомняш момента, когато си ходила заедно с Наталия на казаните. Наталия сега е в приемно семейство.

- И като ги няма тези работи (б.а. – памперсите), и като ми ги носихте, хем се радвам, хем плача. Викам, виж колко голям Господ има значи отгоре, викам.

- Какво още можем да направим заедно?

- Какво можем да направим? Ние нямаме моменти, че да си отведем децата например на концерти, да са радостни, да са усмихнати, да виждаме, че нещо грей на очите им. Ние тези работи не сме ги виждали много, нали. На годината, ако един пъти ги виждаме, то е само за Нова година и то не е доста, нали хубаво нещо ще е, ама... То е само за Нова година ... и пак да се благодарим на вас.

- *Защо е важно за теб например да празнувате Нова година?*

- За мен е важно просто децата ми да не гледат, да не кажат: „Майко, там какво става?“ и аз да стана да ги кажа тези работи: „Ами майко, хората си имат пари, имат си ядене, че празнуват“. Просто туй ми е добре, в моята маса да има. Затова съм благодарна като си виждам децата весели, усмихнати, излизат, тичат, играят, идват на масата, ядат, пак бягат вънка, просто са радостни.

- *А би ли се събирала с други майки, които сами отглеждат децата си, или имат мъже, но са в трудна ситуация? Например, в месеца веднъж да се събирате, просто да си говорим, да тием кафе заедно и да си говорим женски неща. Да се учим как да си помагаме една на друга.*

- Точно туй сега, в момента, на мъжа ми братовчедката е напусната. Разведена е, а собствената ѝ майка, детето си не иска вкъщи, защото имала 3-4 деца. Тез деца много шавали, мръсотии са правили. Ами все пак си майка, откъде ще разбереш, че си майка, например. Туй дете като седне и да не цапа, да не разхвърля ...

- *Ти ѝ ги казваш тези неща?*

- Аз ѝ ги казвам тия работи. Тя е много доволна от мене. Много си по-малка от мен, вика, ама си много умна. Виж, вика, аз от два месеца съм на гърба на майка ми, вика, едно топло ядене не съм направила на децата си. От нейния страх. Там са разхвърляли децата, там са правили трохи.

Ами, викам, моите деца също така бяха, също седяха така. На кака ми да отивам на гости щипвах ги леко, наистина така си беше. Тихо, викам, ще ни изхвърлят хората, нямаме къде да ходим, докато си намерим квартира, стойте, трайте. Когато сте вкъщи, викам, правете каквото искате. Жената, която сега седя при мене с три деца една седмица, вика: „тихо!”, „абе, виж какво направи бе!”... Казвам ѝ, аз съм ги теглила тез работи, знам какво е при собствената си кака да стоиш. Аз не си позволявах, дори като имах пари и купувах на децата си ядене, и нейното дете вкарах при нашите. Викам, да не каже, че отделно нещо си храня моите деца. Това съм ги патила тези неща... Като излезе бащата (б.а. - от затвора), той седи една - две седмици при нас, все нещо ми е оставял... едно дете ми е оставял, викам, все нещо е.

- Били се справила сама, ако няма кой да те подкрепя?

- Ами това съм опитвала, сама да се боря. Борила съм се и съм се справял криво-ляво, не баш като сега, когато ви има. От казаните си намирвах дрехи, обувки. Пера ги от вечерта, сутринта си ги обличах на децата. На училище почнаха да тръгват, на детската градина, предучилище, после – на училище, първокласник стана Кирчо. Нали, справях се. От лятото какво си правих от лятото, зимното време.. и си почивах вкъщи. Дърва си носих, жезла си носих, пластмаси си носих. Веднага не си ги връщах, един чувал колко ще вземеш - 80-90 стотинки. Толкоз е един

чувал. Просто си ги натрупвах. Железа, ако намервам днеска, тях ги продавах, защото от тях повече взимах все пак, нали повече тежат – 3,4,5,10 лева по някой път. Нарядко ми се случваше най вече 20-25 лева да изкарвам. С тях пари много работи си вършех.

– *Но децата винаги си бяха с теб.*

– Винаги си бяха при мене. Един ден нямаше да ги спра от училище. Сама. Сама си ги записах и сама си ги водих. Един ден не са седяли, не са общували с децата от махалата. И все още така си отиват. Сега, през събота и неделя, като си ги взема, филма си пускат, събират се на масата или на земята, нали софра си имаме ний, и си постелят там ... и се вдигат, изплакват.. и виждат от мене вече как съм ги наредила, как съм ги сложила. И те по същия начин. Един като говори в къщата, значи другото трябва да спре...

Просто аз съм пораснала в дома и си ги възпитавам по мой характер. Като виждат някое дете, като ядат например, обръщайте се и чупете на туй дете, викам. Няма да го подминете туй дете. Тя майката може да я няма, викам. Може да боледува, викам. Ама аз обяснявам така на Кирчо, обяснявам си на децата и те вече кат си вземат нещо и като хукне при тях някое дете да седи при тях и да види, че ядат...Майко, ми казва, чупих на туй дете... Хубаво си направила, викам. Туй нещо кат го даваш от ръката си, Господ още два пъти ти дава повече, викам. И децата ми от

там нататък, много са възпитани. Аз много съм доволна.

– *Те много те обичат.*

– Те много ме обичат. Кирчо, Бялка – много ме уважават, много ме обичат. Те виждат, че вината не е в мене. И все още се боря, че не ги оставям да са самотни хептен, макар че живеят бащата... жив нали, жив е... не е умрял, жив.... ама според мене той е по затвори, не знам къде ще е, от нас по-добър живот кара, щото не мисли – ни за деца, ни за жена си, че съм в чужд човек (б.а. – семейството живее на квартира), че на децата му ще се случи нещо. Аз, ако съм ей така проста жена, майка на децата, ако съм излязла значи, щях да си позволя много работи с чужди мъже. Но да се простиш с три деца, туй е много гадно нещо. А ги виждам тия работи другаде. Така, отивам за 5-10 минути, за половин час, и ги виждам, че са изоставили децата, така без майка, избягала в чужбина и бащата в затвора. Дрънкат глупости, псуват...

- *Представяш ли си нашите срещи да продължат и в бъдеще?*

- Представям си. Просто знам, че няма да ме оставите. И телефонния ми номер вземахте, да имам връзка с вас. Най-вече в студа, в зимата. Туй най-доброто нещо, най-доброто, ценност за мене. Зимно време кат ми се обаждате, сърцето ми ще тупне направо. Кат ми се обадите знам все нещо ще ми носите – завивки, юргани, нещо така топло, дрехи, връхни дрехи. Просто децата ми имат нужда като си

идват вкъщи от дома (б.а. – от ЦНСТ) просто знаят, че имат дрехи. Благодарение на вас, щото ми давате, аз си ги прибирам. Като дойдат да си ги обличам.

- *Подсети ни какво ни предстои още да направим заедно? Какви задачи още имаме – ти и ние?*

- Право да си го кажа, нали? За децата, например. Искате да ми помогнете да си взема Бялка и Кирчо у дома. Не съм се разделяла никога с тях. Децата ми три години и половина са там, че сме разделени. Разделението е само от понеделник до петък, със съгласие направихме молба, ходихме в туй... Дадохте ми съвети къде да се обръщам, къде да ходя, какви молби да пусна там, че да си ги връщам поне в събота – неделя. Да са у дома. При малката си сестричка, да си общуват, да имат един на друг топлина, макар че не са от един и същи баща. Те си знаят, че е тяхната сестра.

Историята на Стефка, Галя и Траяна са преизпълнени с много трудности, промени и обрати. Общото между трите майки са малките стъпки, с които те постепенно придобиват все по-голяма *независимост*. Това, че не са сами, че има хора, които не ги съдят, оценяват ги позитивно и са готови да ги подкрепят, е базово условие да се чувстват *сигурни*, а това поражда и повече личностна *увереност*.

Възможно е Стефка и Галя да не успеят да си върнат окончателно децата. Възможен вариант е те да достигнат до

убеждението, че в интерес на децата е да продължават да бъдат отглеждани от приемните им майки. Възможно е да повярват, че грижейки се за децата им, приемните майки ги обичат истински и, в това си тяхно качество, са едни великолепни майки - помощници на Стефка и Галя. Възможни са и раздели.

Случаите на Стефка и Галя, от гледна точка на административната лексика, отдавна не са техни случаи, те са случаи на ОЗД. И следователно, Стефка и Галя не могат да вземат самостоятелни решения за част от своите деца. За институциите те са родители с ограничени права и затова са наблюдавани.

Веднъж попаднали в системата на закрила на детето, родителите губят своята самостоятелност и независимост. Липсата на подкрепа от една страна, а от друга, изискването да покажат по-висока родителска отговорност, е капан, от който трудно се излиза. Ограничаването на правата води до стесняване на кръга на отговорностите. В тази ситуация са пропадали не малко родители, които останали без подкрепа, губят реалността и вярата в себе си. Практиката изобилства с подобни случаи. Да споменем случай, в който една майка сама заведе трите си деца в Отдел „Закрила на детето“, отказвайки се от тях. Под натиска на институциите, медиите, общественото мнение и насилието на мъжа ѝ – сутеньор, тя се отказа да бъде майка. Направи го пред всички, при цялата очевидност на силната ѝ връзка с децата. Това е случай, в

който един сводник изнуди жена си чрез децата им, използвайки за това държавна институция. И успя.

В други случаи, заради домашно насилие, майките и децата са принудени от институциите да живеят разделени. Впоследствие, жените трябва да доказват, че са добри майки. Останали без средства и жилище, не е сигурно, че те ще успеят. Така, както не е сигурно, че ще успее и Стефка.

Стефка обаче може **да разчита на разбирането на мобилните работници**. Тяхната социо-културна близост с общността, познаването на начина на живот на големи групи хора, които с много труд изкарват прехраната на семействата си, и същевременно познаването на също толкова големи групи хора с високо рисково поведение, ги прави незаменими експерти в разграничаването на истината от измамата и разпознаването на автентичността в живота на семействата от уязвими общности. И разбира се – прави ги **способни да съпреживяват** чувствата на родители и деца, живеещи в неравностойно социално положение.

Извеждането на дете от неговото семейство след продължителна работа с родителите обикновено се счита за неуспех. Хората, които са работили по случая, често възприемат този изход като драматичен не само за детето и неговите родители, но и заради техните неоправдали се очаквания и надежди. В такива моменти не рядко социалните работници се нуждаят от подкрепа, за да продължат да работят непредубедено със следващите случаи. В тези ситуации трябва да си припомним, че напразни усилия няма,

защото полагането на усилия е учене и не може да бъде ненужно. Проблемът е, че понякога решенията изискват повече време и родителите трябва да извървят своя път. За щастие, децата също учат родителите си. Може би затова Галя има история на майка, изоставила дете по време на първия си брак, но днес тя няма биография на майка, която би се отказала от децата си.

Общо между трите случая също е недостатъчната мъжка подкрепа, или отсъствието на такава, до степен, че съпрузите са се превърнали в рисков фактор за семействата си. Може да се каже, че случаите на трите майки са типични в това отношение. Но има и случаи, в които мъжете са единствените родители, поели безусловно цялата отговорност за децата си.

Случаят на Иван

Мобилните работници се срещат с Иван и неговото семейство в резултат от работата им на терен в едно село, близо до Варна. Иван живее с трите си деца - момиче на 13г. и две момчета на 14г. и на 11г., които отглежда самостоятелно. Майка им отдавна ги е напуснала. Заминала е за чужбина и не ги е потърсила повече.

Иван работи като общ работник. Работата му не е постоянна, изцяло зависи от това дали някой ще го извика на строеж, или в селското стопанство. Семейството живее много бедно. Въпреки това Иван е грижовен баща,

осъзнава нуждите на децата си, осигурява редовното им присъствие в училище. В момента на първата среща на мобилните работници със семейството, в къщата им няма дърва, храна, а битовите и хигиенни условия са много лоши.

Направената оценка на семейството показва, че Иван обича своите деца и не желае да се разделя с тях. Съществуващите връзки между децата и баща им са здрави и не е в интерес на децата да бъдат преместени в друго семейство. Бащата е работлив, но неуверен в търсенето на работа. Има желание за промяна, готов е да получава подкрепа и да удовлетворява по-високи изисквания по отношение на полаганите от него родителски грижи.

При първите посещения на екипа в семейството бащата получава поредица от социални и психологически консултации, придружени с оказване на материална подкрепа – храна, перилни препарати, дрехи и лекарства. В резултат на получената подкрепа, Иван започва по-активно да търси работа, която да му осигурява постоянни доходи. След известно време, с помощта на екипа, Иван си намира постоянна работа. Постепенно се подобряват хигиенните и битови условия. Дворът на къщата вече не е запустял. Екипът оказва подкрепа той да бъде изоран и засаден със зеленчуци. Постигната е договореност бащата да ремонтира банята, а екипът да осигури част от средствата за ремонта.

Децата са насърчавани да посещават училище, да помагат възрастни и да подобряват своите социални умения. Периодично се осигурява материална подкрепа: дрехи, ученически чанти, материали за училище, играчки и книжки.

Системната работата със семейството продължава около една година. Към края на този период, Иван започва да посещава новосформираната група за взаимопомощ на родители от селото. Участва в срещите на групата, споделя с останалите участници своите родителски проблеми и търси отговори на въпросите, които го вълнуват.

Мобилните работници и местният доброволец продължават да посещават дома на Иван, но това се случва вече по-рядко. Иван знае, че при нужда може да разчита на тяхната подкрепа, както и на подкрепата на други родители, с които периодично се среща.

Екипът се запознава с Иван и неговото семейство в момент, в който той е започнал да се чувства все по-самотен, неподкрепен и несправящ се. Това е времето, в което семейството е в криза, започнало е да „потъва”, но това все още не е станало видимо за социалните служби. Идентифицирането на този случай и последвалата работа със семейството *предотвратява процеса на влошаване на благосъстоянието на децата*, както и евентуалното им извеждане от семейството. В този случай *навременното*

идентифициране на проблема и работата със семейството имат значението на *превенция*.

В работата със семейството *екипът се опира на ресурсите на неговите членове*. Бащата, който обича децата си, иска да подобри грижите за тях. Децата, които са привързани към семейството, са готови да проявяват повече разбиране за ситуацията и усилията на баща им.

Освен конкретната материална подкрепа, която семейството получава, екипът работи за поддържане на *позитивна самооценка на семейството* и увереност в своите сили.

Разчита се също на подкрепящата мрежа на околните чрез сформиранията *група за взаимопомощ*, която вече оказва влияние върху развитието на родителските умения на бащата и представлява защитна мрежа за няколко семейства от селото.

Семейството продължава да бъде уязвимо, но със значително намален риск относно влошаване на благосъстоянието на децата. Затова, то остава в *групата на наблюдаваните семейства*.

* * *

Представените случаи по свой начин разказват за модела на работа, описан в предходната част.

На основата на представените интервюта е направена обобщена оценка за модела на работа от независимите

експерти: д-р Галина Маркова и д-р Калина Йорданова (Нору Хау Център за алтернативни грижи за деца, Нов Български Университет). Според тях, моделът „се фокусира върху работа с най-уязвимите групи като деца в институции, маргинализирани общности и семейства в риск от изоставяне на дете ... Предлага помощ в дома на потребителите в кризисни моменти. Това позволява на бенефициентите да се чувстват хора с право на добър живот, че техните базови потребности от храна и облекло са посрещнати и те могат да мислят за превенция на изоставянето на децата си. Някои от тях споделят, че работят упорито за реинтеграция с децата си, отглеждани в ЦНСТ. Научили са се на емпатия към други хора в тяхното положение и са готови също да помогнат така, както е помогнато на тях. Споделят, че са разбрали причините за своите трудности, а именно „защото и аз по домове съм живяла“. Участниците са развили връзка на доверие с екипа Домашните посещения са позволили достигането до бенефициенти от отдалечени населени места, които не биха могли да получат подкрепа, ако такива посещения не съществуват.“ (Маркова и Йорданова, 2016)

Технология на промените от гледна точка на мобилния подход

В анализа на работата по представените случаи са открити понятия и контексти¹³, които означават съществени механизми, предизвикали промени в живота на семействата. От тях са изведени 12 ключови компоненти в работата със семейства, които имат водещо значение в процеса на тяхната подкрепа. За да се оцени взаимовръзката на мобилния подход с технологията на работа, е направена експертна оценка на възможностите му по отношение на определените ключови компоненти. За целта са поканени петима експерти с дългогодишен опит в социално-педагогическата работа с деца и семейства. Всеки от тях, независимо един от друг, е запознат с историята и документацията на работа с дванадесет семейства.

На експертите е предложено да оценят взаимовръзката на мобилния подход с всеки един от ключовите компоненти на социално-педагогическа работа. Дали мобилният подход е повлиял при изпълнението на компонентите, в каква степен той е разкрил по-добри възможности за тяхното изпълнение?

Скалата за оценяване съдържа следните индикатори: (1) изпълнението на компонента не зависи от прилагането на мобилния подход; (2) изпълнението на компонента зависи отчасти от прилагането на мобилния подход; (3)

¹³ В представените случаи, тези понятия и контексти са графично открити.

изпълнението на компонента зависи в най-голяма степен от прилагането на мобилния подход.

Според процедурата за оценяване, всеки експерт извършва независима индивидуална оценка на предложените компоненти, след което се провежда обща сесия, на която експертите изготвят обобщена оценка.

Резултатите от експертното оценяване са представени в Таблица №2 заедно с някои коментари и аргументи на оценяващите за възможностите на мобилния подход в работата със семейства.

Възможности на мобилния подход (МП)

Обобщена експертна оценка

Таблица №2

Компоненти на социално-педагогическата работа	Изпълнението на компонента:			Коментари на експертите
	не зависи от прилагането на МП (1)	зависи отчасти от прилагането на МП (2)	зависи в най-голяма степен от прилагането на МП (3)	
1. Установяване и поддържане на контакти с уязвими групи	-	-	X	„Винаги се предвижда ресурс (време и хора) за осигуряване на редовни контакти с хората, например от ромската махала.“
2. Мониторинг на уязвими семейства	-	-	X	„Мобилните работници непрекъснато са сред хората, знаят какво се случва със семействата. Никой не може да ги замести в това.“
3. Ранно идентифициране на рискови семейства	-	-	X	„Доверието между семействата и мобилните работници им позволява непосредствено да наблюдават случващото се в тях и навреме да реагират, когато семейството е в криза.“; „Доверието на семействата към мобилните работници отворя вратите и на социалните работници.“

<p>4. Превантивни интервенции: информиране, консултиране на семействата и др.</p>	-	-	X	<p>„Интегрираният начин на работа позволява навреме да се установят рисковете в семейството и навреме да им се даде отговор.“ „Предимство на МП е бързината, с която може да се реагира, ако се установи риск, например, майката иска да замяне за чужбина ... или е бременна и се готви да пътува до Гърция ...“ „МП е основан на вярата в промяната, защото той е подход на активно търсене на нуждаещите се преди да е станало късно, с убеждението, че те могат да се променят към по-добро.“</p>
<p>5. Оценяване на родителския капацитет</p>	-	X	-	<p>„Когато оценяването семейство ти покаже чужда къща за своя и ти случайно разбереш това, си мислиш, че изобщо не е трябвало да започваш оценяването без тези, които най-добре познават ситуацията – мобилните работници.“ „Заради това, че мобилните работници са много близки в културно и социално отношение с хората, с които работим, те са посредници и „преводачи“ в оценяването. Понякога техните оценки са много по-верни и често ни предпазват от грешки.“ „Първите бързи проучвания на биологични семейства, или на близки и роднини на деца, които са настанени в приемни семейства или в дом, се правят от мобилните работници. Те са нещо като отряд за бързо реагиране. Наистина са мобилни.“</p>

<p>6. Медиаторство, посредничество между семейство и институции, организации, специалисти</p>	<p>-</p>	<p>-</p>	<p>X</p>	<p>„Никой не може да бъде по-добър посредник от този, който е близък на потърпевшия, клиента и същевременно е учил как да го прави.“ „Всички казваме, че работим с добрите страни, но важно е дали клиентът ти го усеща. Колкото и да казваме, че сме добри, клиентът повече вярва на мобилните работници, не само защото са от един етнос. И заради друго, заради тяхната позиция - не определят мерки за закрила, не съдят.“ „Силата на МП е да прокарва мостове между хората, които са в риск и възможностите, които им дава Държавата.“</p>
<p>7. Провеждане на кризисна интервенция</p>	<p>-</p>	<p>X</p>	<p>-</p>	<p>„Много често мобилните работни са първи в случая и на тях се пада първо те да изслушат майката... Те правят кризисна интервенция, не съм сигурна дали разбират, че го правят, но е факт.“ „По време на наводнението, те – мобилните работници извеждаха хората от къщите им, мотивираха ги и ги придружаваха до пункта за срещи с психолог. Понякога те самите играеха ролята на психолози ... нямаше време да се чака.“</p>

<p>8. Работа по случай</p>	<p>-</p>	<p>X</p>	<p>-</p>	<p>„Работата по случай се подкрепя от парапрофесионалисти, които са мобилните работници. Често пъти те първи сигнализираат, че има нужда да се работи със семейството, а след това могат да подкрепят семейството по различни начини, включително и да наблюдават дали то се справя.“</p> <p>„В работата по случай мобилните работници са нещо като гарантти между двете страни и особено пред семейството, че ако се спазват взаимните договорености всичко ще е наред.“</p> <p>„Социалните работници по-лесно достигат до различни аспекти на случая, ако имат на разположение мобилните работници. МП много често осигурява спойката между различните специалисти по случая.“</p>
<p>9. Работа с цялото семейство и с обкръжаващата го среда</p>	<p>-</p>	<p>X</p>	<p>-</p>	<p>„Често се налага мобилните работници да издирват близки и роднини на дете, както и да посредничат между тях и социалните работници от Отдела. В много случаи това предопределя успеха от социалната работа“</p> <p>„МП вижда социалната работа повече през призмата на общността. Затова мобилните работници често работят с близкото обкръжение на семейството, за да го мотивират да подкрепя нуждаещото се семейство.“</p>

<p>10. Мониторинг на грижите на семейството за децата</p>	-	X	-	<p>„Когато социалната работа се провежда буквално вътре в общността, и това се извършва на терен, тогава и наблюдението е много по-истинско.“</p> <p>„Доверието на семействата към мобилния екип ги прави лесни за наблюдение как се грижат за децата си. Освен това, предлаганите услуги на терен (вкъщи), включително и обучението на родителите – да подкрепят децата си, да играят с тях, дават много информация на мобилните работници и на специалистите, които са с тях.“</p>
<p>11. Работа за създаване на подкрепяща мрежа в общността</p>	-	-	X	<p>„Това, което отличава този модел на работа, основан на МП, е, че той различава общността.“</p> <p>„Ние знаем, че отношенията на мобилните работници с хората от общността са най-важните. Затова се случва, че да не бъдат активни тогава, когато го очакваме. Когато не очакваме това, се оказва, че са били много активни, но незабелязано.“</p>
<p>12. Работа с общността за ранно идентифициране на семейства в риск</p>	-	-	X	<p>„Мобилната работа е преди всичко, което обикновено се прави впоследствие, когато вече е късно.“</p> <p>„МП използва естествената мрежа от контакти в общността, за да се извършва превенция на изоставянето на деца.“</p> <p>„Тези, на които си помогнал, много често помагат на други. Това е така, особено ако хората са в общност. МП го прави възможно.“</p>

Резултатите от експертното оценяване дават основания да се направят следните изводи:

1) Съществуват дейности, възможности, постижения в работата със семействата, които в максимална степен се дължат на прилагането на мобилния подход. Според експертната оценка това се отнася до следните компоненти:

- Установяване и поддържане на контакти с уязвими групи;
- Мониторинг на уязвими семейства;
- Ранно идентифициране на рискови семейства;
- Превантивни интервенции: информиране, консултиране на семействата и др.;
- Медиаторство, посредничество между семейство и институции, организации, специалисти;
- Работа за създаване на подкрепяща мрежа в общността;
- Работа с общността за ранно идентифициране на семейства в риск.

2) Мобилният подход подсилва съществуващите силни страни в инструментариума на социалната работа със семейства. Той предоставя допълнителни ресурси в изпълнението на някои компоненти. Това се отнася до компонентите:

- Оценяване на родителския капацитет;
- Провеждане на кризисна интервенция;
- Работа по случай;

- Работа с цялото семейство и с обкръжаващата го среда;
- Мониторинг на грижите на семейството за децата.

Експертите посочват, че трудно може да се даде точна оценка за степента на влияние на мобилния подход върху ефективността на едни или други компоненти, защото те са взаимосвързани. Самият мобилен подход е отговор на необходимостта за повече свързаност, системност в социално-педагогическата работа.

Според експертната оценка не съществува нито един от представените компоненти, който да не е повлиян от прилагането на мобилен подход в модела на работа със семейства в риск.

3) Експертите оценяват, че мобилният подход е свързан с други съвременни подходи, които се формират в методологията на съвременната социална работа, като например: интегриран подход, семейно-ориентиран подход, подход „силни страни”, подход на овластяване. Налага се мнението, че мобилният подход осигурява или подсилва действието на тези и на други сродни подходи (в контекста на човешките права) в работата с уязвими социални групи.

4) Обща е оценката на експертите, че най-важното постижение на модела за социално-педагогическа работа със семейства, основан на прилагането на мобилен подход, може да се изрази с понятията **достъп** и **доверие**. Тази

оценка се потвърждава и от друго изследване на автора върху ефекта на въздействие на модел за работа с деца и млади хора във Варна, кв. „Максуда“. Общият подход на двата модела налага взаимосвързаността на двете понятия, като задължителен вход към разрешаване на проблеми, свързани с интеграцията на уязвими семейства, деца или възрастни.

5) Достигането до семействата, изграждането на доверие и предприемането на съвместно договорени действия от мобилни/социални работници и родители, утвърждават модел на социално-педагогическа работа, основан на **партньорство**.¹⁴ Тази алтернатива в социалната работа, насочена към превенция на насилието и изоставянето на деца от техните семейства, е подкрепена от настоящите резултати¹⁵. Същевременно, тя се потвърждава и от множество изследвания¹⁶, насочени към ефективността на моделите на социално-педагогическа работа, основани на партньорство.

¹⁴ Ефективното партньорството се характеризира с: тясно сътрудничество и активно участие; споделяне на правомощията за вземане на решения; признаване на допълнителните експертни знания и роли; споделянето и съгласуването на целите и начините за тяхното постигане; взаимно доверие и уважение, откритост, честност и ясна комуникация. (Harnett and Day, 2008:81)

¹⁵ Виж по-нататък: „Оценяване на промените в семействата“.

¹⁶ Виж например: Barlow и Schrader McMillan, 2010; Sudbery, 2002; Barlow et al., 2008; Davis, H., Day, C. and Bidmead, C., 2002; Davis et al., 2005; Davis, H and L. Meltzer, 2007; Puura et al., 2005.

Оценяване на промените в семействата

Оценяването на промените в семействата е основна линия в съдържанието на представените интервюта с подкрепени родители. Самооценяването на трите майки говори за промените, които са настъпили в техните семейства и за очакванията им тези промени да продължат. В техните истории могат да се открият ясно как промените на различни компоненти от семейната система влияят върху качеството на живота на децата и какви са движещите механизми в развитието на тези семейства. Самооценяването на семействата за настъпилите промени в тях е неизменна част от работата по случай и същевременно е диагностичен инструмент в процеса на социално-педагогическа работа.

Оценяването на промените в семействата има и други аспекти. Дългото очакване на положителни промени в семействата, трудностите и обратите, през които преминават те, правят понякога почти незабележим техния прогрес. Затова е необходимо и стандартизирано оценяване на промените в тези трудни за работа случаи. Резултатите от него могат да осигурят не само информация, необходима за анализ на постигнатото и планиране на следващи действия, но вероятно биха дали повод и за повече оптимизъм на екипа в работата му със семействата.

В тази част от изложението ще бъдат представени резултати от стандартизирано оценяване на прогреса на

семействата от гледна точка на възможностите им да осигуряват все по-добра грижа за децата си. Тези резултати са количествени, те представят сумарния резултат от работата с 15 семейства в период от една година. Обща характеристика за оценяваната група семейства е това, че до тях е достигнато чрез работа на терен от мобилни работници. Това са семейства от уязвими общности, които са оценени като рискови по отношение на грижата им за децата. При някои от тях съществува риск от изоставяне (или извеждане) на деца. При други семейства съществува възможност тяхно дете (настанено в институция или в приемно семейство) да бъде реинтегрирано, но все още семейството не е напълно готово за това. Всички семейства са оценени като потенциално развиващи се по отношение на качеството на родителските им грижи.

Оценяването на семействата се извършва според критерии и показатели, разработени на основата на базовите потребности на личността, оценъчна рамка на нуждите на децата и техните семейства (HM Government, 2013) и съдържанието на областите в „Индекс на статуса на детето“ (WFO), модифицирани и развити за нуждите на оценяването на прогреса на семействата.

Оценяването на семействата (входно и изходно) е извършено с помощта на критерии и показатели, обхващащи 7 области на родителски грижи и отговорности. (Виж: Приложение №2) Същевременно,

това са области, по отношение на които най-често самите семейства се нуждаят от подкрепа, за да отговорят на базовите потребности на своите деца. В системата за оценяване тези области представляват критериите, по отношение на които се оценяват семействата. Показателите за оценяване (по два за всеки критерий) конкретизират аспектите на оценяване. Съдържанието на всеки показател е представено посредством четири под-показатели, съответстващи на четири степенна скала: „1-много лошо“, „2-лошо“, „3-задоволително“, „4-добро“. (Виж: Приложение №2) Съдържанието на под-показателите най-пряко са свързани със състоянието на детето, начина му на живот, в каква степен са задоволени неговите базови потребности.

Системата от критерии, показатели и под-показатели същевременно задава ориентири за идентифициране на нуждите на всяко семейство, преди да се вземе решение дали то ще бъде включено в програмата за подкрепа. Това е етап на оценяване на семействата, своеобразен филтър, през който те преминават. На изхода на този етап, работният екип трябва да отговори на въпросите: Дали оценяваното семейство да бъде включено в програмата за подкрепа? Дали то да остане под наблюдението на екипа, заради евентуално влошаване на грижите за децата? (Виж: Легенда в Приложение №2)

Оценяването на семействата, в рамките на проведеното проучване, е извършено в началото и в края

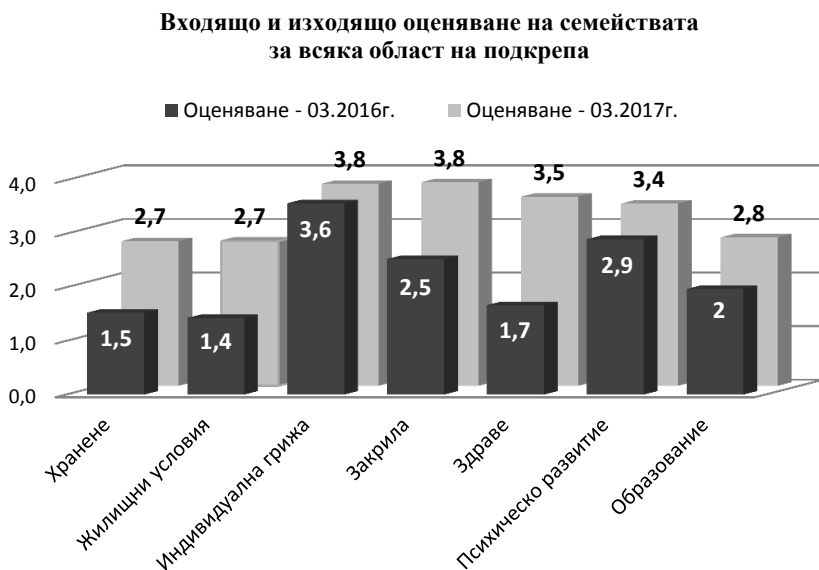
на едногодишния период на подкрепа на семействата чрез работа по случай. Работата по случай включва, както вече бе описано, комплексна и многокомпонентна система от интервенции, насочени към подобряване на описаните области за подкрепа, в зависимост от индивидуалните нужди на децата и техните семейства. За да се получи сравнително обективна оценка на промените във възможностите на семействата да отговорят на нуждите на своите деца, оценяването за всяко семейство е поверено на трима независими експерти, които не са част от екипа, работил със семейството.

Обобщените резултати от **входното оценяване** на семействата, включени в Програмата за подкрепа чрез работа по случай, показва следното (Виж: Диаграма №1):

1) Най-високо са оценени възможностите на семействата по отношения на критерия (и област на подкрепа) **„Индивидуална грижа“** за децата (показатели: „Наличие на възрастен, който да се грижи за детето“, „Връзка на детето с възрастните, с които живее“). Това е основен критерий, според който са селектирани семействата за включване в Програмата за подкрепа. Семействата, които са оценени по скалата с „1 - много лошо“ или „2 – лошо“ в общия случай не следва да бъдат включвани в Програмата за подкрепа, тъй като за децата в тях би трябвало да се приложат мерки за закрила, предвиждащи извеждането на децата от техните семейства, освен ако конкретният случай не налага друго решение.

(Виж: Приложение №2) Семейства, които получават висока оценка („3“ или „4“) по критерия **„Индивидуална грижа“** и са в състояние да развият своя потенциал по отношение на другите критерии в грижите за децата, могат да бъдат включени в Програмата за подкрепа.

Диаграма №1

2) На следващо място, обобщените резултати от входното оценяване поставят възможностите на семействата по критерия (и област на подкрепа) **„Психическо развитие“** на децата, който се разкрива от показателите: „Емоционално състояние“ и „Социално поведение“ на децата. Този критерий за благосъстоянието

на децата е тясно свързан с критерия „Индивидуална грижа“, с което се обяснява посоченият висок резултат.

3) На трето място оценяването поставя критерия „**Закрила на детето**“. Този критерий разкрива възможностите на семействата и подкрепящата среда да осигуряват защита от насилие и експлоатация на децата в семействата, както и гарантиране на правна и социална защита. Тук влизат собствените ресурси на семейството, на подкрепящата среда и осигурения достъп до услуги и специалисти.

4) На следващите - 4-то и 5-то място са оценени възможностите на семействата да осигурят **образование** или подходящо обучение (по критерия „Образование“) и да осигурят адекватни **здравни грижи** за детето (по критерия „Здраве“). Разбираемо е, че материалните затруднения на семействата се отразяват на възможностите им да осигурят на децата си равностоен достъп до образование и здравеопазване. Обикновено, недостатъчният педагогически ресурс и здравна култура на семействата не им позволява да бъдат силно подкрепящи за преодоляване на образователните затруднения на децата и да отстояват правата им по отношение на ползването на образователни и здравни услуги.

5) На последно място са поставени възможностите на семействата, които отразяват не толкова техните вътрешни ресурси, колкото външните фактори, свързани с финансите

на семействата. От тях най-пряко зависи доколко са задоволени потребностите на децата от **храна и жилище** (критерии: „Хранене“, „Жилищни и други материални условия“). Обобщените резултати от входното оценяване показват, че по тези два критерия възможностите на семействата са оценени най-ниско.

Изходящото оценяване, проведено със семействата, една година след като са били включени в Програмата за подкрепа чрез работа по случай показва следното (Виж: Диаграма №2):

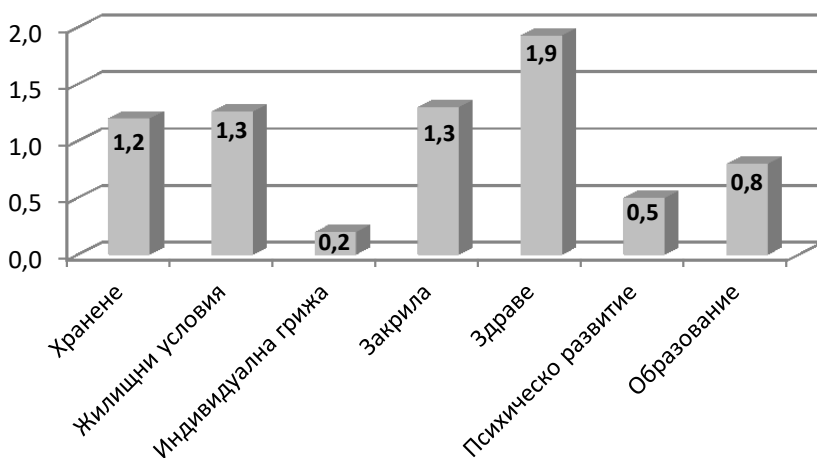
1) Най-голям прогрес са отбелязали семействата по отношение на областите: **„Здраве“**, **„Жилищни и други материални условия“**, **„Закрила на детето“**, **„Хранене“**. На базата на 4-степенната скала за оценяване, прогресът по тези критерии надхвърля единица (от 1.2 до 1.9). Забележителен е ръстът по отношение критерия **„Здраве“**. Той е с почти две единици по-висок от изходното си равнище.

2) По-малък е прогресът на семействата в областите: **„Образование“**, **„Психическо развитие“** и **„Индивидуална грижа“**. По отношение на образованието на децата анализът показва, че са намалели безпричинните отсъствия от училище, но същевременно училищата и детските градини не са достатъчно приобщаващи и тяхната адаптивност спрямо индивидуалните особености и специални нужди на децата са изключително слаби. Затова

се налага разкриване на допълни услуги за индивидуална и групова работа с децата.

Диаграма №2

Прогрес на семействата една година след включването им в програмата за подкрепа

3) В сравнение с останалите области прогресът на семействата по отношение на грижите им за **психическото развитие** на децата (емоционално състояние и социално поведение) не е висок. Това се обяснява със следното: Първо, входното оценяване показва, че общата оценка за **психическото развитие** на децата е сравнително висока - 2.9. Прогресът по този критерий е тясно свързан с **индивидуалната грижа** и **закрила на децата** в семействата, а тя е сравнително висока за оценяваната

група семейства. Второ, промените в **психическото развитие** (емоционално състояние и социално поведение) е функция на работата по всички останали области на подкрепа и следователно, може да се очаква, че по-големият прогрес в тази област изисква повече време.

4) Най-висока обща оценка на изхода на оценяването на семействата отбелязват по отношение на областта **„Закрила на детето“**. От гледна точка на прогреса на семействата, тази област на оценяване заема трето място сред останалите.

Тези данни, заедно със свидетелства от интервютата с подкрепени родители, показват, че се е увеличила сигурността на децата в семействата (както и сигурността на самите семейства), намалял е рискът от насилие. Като цяло са се увеличили защитните механизми на семействата по отношение на недопускането на насилие, експлоатация, пренебрежение. Същевременно, на децата (и семействата) е осигурен достъп до правна и социална защита, най-често свързана с правото на децата на отглеждане в семейна среда, право на достоен живот/ненасилие. Общата атмосфера на защитеност на семействата и децата е постижение (особено в случаите на домашно насилие), което влияе върху всички области на благосъстоянието на децата. Оценяването по този критерий е особено важно, защото то отразява съдържанието на цялостната подкрепа на семейството, включващо всички компоненти на социалната и психологическа работа.

5) Прогресът на семействата по отношение на областта „**Индивидуална грижа**“ е по-малък в сравнение с постиженията на семействата по отношение на останалите области. Подобно на оценяването по критерия „Психическо развитие“, входното му равнище е оценено като много високо – 3.6. С това се обяснява и по-ниският прогрес по този критерий. В много случаи неговото изходно оценяване варира между „3“ и „4“ от оценъчната скала.

Констатираните промени в много семейства са по посока на увеличаване на времето за родителски грижи и поемане на ангажименти от подкрепящият кръг, за да разполагат родителите с повече време за своите деца.

Получените резултати от оценяването на семействата дават основание да се направят следните **изводи**:

За период от една година, системната и многокомпонентна работа с групата на подкрепяните семейства се отразява най-бързо върху здравните, физически и социални аспекти на благосъстоянието на децата. Очаквано, прогресът на семействата по отношение на подобряване на взаимодействието на родителите със своите деца е възможност, която изисква повече време.

Психолого-педагогическите интервенции спрямо семействата изискват повече време, което много често се редуцира заради административни и финансови

ограничения, с които обикновено е свързано предоставянето на социални услуги.

От своя страна, услугите, базирани на прилагането на мобилен подход, изискват по-добро разпределение на финансовите ресурси и много повече автономност в управлението. Например, организациите, които прилагат мобилен подход, трябва да предвиждат повече средства за транспорт, комуникации и мобилни работници вместо средства за помещения и администратори. Необходим е гъвкав мениджмънт на екип от професионалисти и пара-професионалисти с ненормирано работно време, вместо администриране на професионалисти, нормативно превърнати в администратори. Поради тази причина държавните структури често се оказват резистентни към прилагането на мобилния подход.

Материалната подкрепа, въпреки съществуващи предубеждения на специалисти и неспециалисти, е необходим компонент в работата със семействата. Това е очевидно както от проведените интервюта, така и от представените тук количествени резултати. Данните от изходящото оценяване показват, че е налице своеобразно догонване на равнищата на благосъстояние на децата по отношение на проблемни области („Здраве“, „Хранене“, „Жилищни и други материални условия“), спрямо тези, които са оценени по-високо на входа на измерването.

Въпреки, че семействата са отбелязали най-голям ръст на развитие по отношение на областите, които предполагат най-голяма материална подкрепа („Здраве“, „Хранене“, „Жилищни и други материални условия“), този прогрес не е пропорционален на големината на изразходваните финансови средства. Това показва сравнението между постиженията на различните семейства, съпоставено с големината и броя на материалните интервенции. Известно е, че ефектът от предоставянето на материална подкрепа е много по-силен, когато тази подкрепа е навременна, не предварителна, отложена или обещана, а тогава когато семейството е в криза и се нуждае от спешна помощ. Точно този аспект на подкрепата се оценява особено силно от семействата (по техните свидетелства в интервютата). Трябва да се има предвид и обстоятелството, че тези области на подкрепа изискват и навременно консултиране, придружаване, обучение, които се предоставят от екипа, работещ по случая. Навременното и адекватно оценяване на конкретните нужди и начините на предоставяне на услугите зависи от уменията на екипа и особено много от наличието на мобилни работници и доброволци, близки по социо-културни характеристики на целевата група.

Мобилността не се определя само от наличието и работата на мобилни работници (медиатори, аутрич-работници), а както вече бе посочено - и от начина на мислене, от дизайна на подкрепата, от това доколко екипът

е готов да отговори на нуждите безусловно и условно (когато е необходимо), винаги без предразсъдъци, без загуба на фокуса – детето и семейството му, като най-важна негова подкрепяща среда.

Когато мобилния подход се описва като подход, изискващ гъвкавост в работата на екипа със семействата, обикновено не се пояснява характеристиката „гъвкавост“. На практика се имат предвид следните възможности в процеса на подкрепа на семействата:

- Своевременно отговаряне на възникнали нужди в семействата.
- Бърза оценка на настъпилите промени в семействата, предусещане на кризи и своевременно реагиране чрез превантивни действия.
- Своевременна промяна на плановете за подкрепа, включване на задачи, които отговарят на непосредствените нужди на семействата.
- Готовност за психологически, социални и материални интервенции по всяко време (ненормирано работно време на екипа). В този смисъл, „мобилни“ са не само мобилните работници, а целият екип: психолози, педагози, социални работници и др.
- Наличие на разнообразни ресурси за подкрепа на семействата. Способност на екипа да предоставя различни видове интервенции. В Приложение №3

е даден пример за приложени 21 вида интервенции в работата с едно семейство.

- Лесно преодоляване на разстояния (наличие на транспортни средства).
- Своевременно предоставяне на информация (оперативна и др.) на държавните органи и институции. Поддържане на преки контакти с ключови специалисти в различни звена и институции.
- Поддържане на подкрепяща мрежа в близост до семейства, с които се работи.

Заедно с посочените резултати, има и такива, които социалните работници - водещи на случаите, посочват лаконично за всяко едно от подкрепените и оценени семейства в края на едногодишната работа с тях. Те са представени в следната таблица:

Таблица №3

Семейство №	Брой на децата	Резултати, според водещите на случаите:
1	3	„Няма изоставяне на деца. Посрещнати са неотложните нужди на новородено дете.“
2	2	„Децата са в семейството си, посещават редовно училище. Привлечен е още един член на разширеното семейство да подкрепя майката.“

Семейство №	Брой на децата	Резултати
3	4	„Две деца останаха в семейството, след като бяха реинтегрирани от институция. Изясни се окончателно ситуацията относно евентуалното завръщане на най-малкото дете, което е в приемно семейство. Семейството разбра, че няма капацитет да си грижи за него, защото то има специални потребности.“
4	2	„Беше подкрепено благосъстоянието на двете деца в семейството.“
5	6	„Няма изоставяне на деца. Посрещнати са неотложните нужди на новородено дете.“
6	3	„Едно дете остана в семейството, след като беше реинтегрирано от институция. Други две деца, настанени в ЦНСТ, редовно посещават семейството си - съхранена е връзката им със семейството.“
7	5	„Подкрепено е дете след преживяно от него сексуално насилие. Разрешен е здравословен проблем на друго дете в семейството.“
8	5	„Въпреки, че семейството живее в приют за бездомни, децата не са изведени от семейството, посещават редовно училище.“
9	5	„Едно дете е реинтегрирано в семейството. Не се допусна отпадане от училище на други две деца. Предотвратен е преждевременен брак на дете от семейството.“

Семейство №	Брой на децата	Резултати
10	4	„Въпреки, че семейството живее в приют, не се допусна извеждане на деца от семейството. Децата посещават училище. Предотвратен е тормоз над едно от децата в училище.“
11	5	„След събарянето на къщата им децата получават закрила от близки и роднини. Не е допуснато изоставяне на децата. Съхранена е емоционалната връзка на децата с майката, която не е в състояние да се грижи за тях.“
12	1	„Не е допуснато изоставяне на детето, вследствие на настъпила криза в семейството.“
13	2	„Детето с церебрална парализа вече получава професионална подкрепа от психолог и рехабилитатор.“
14	3	„Родителите се справиха с много проблеми и не допуснаха децата им да бъдат изведени от семейството.“
15	2	„Подкрепено е получаването на закрила на децата от близки и роднини. Децата компенсират изоставянето в развитието си.“

Тези резултати могат да бъдат обобщени по следния начин. В продължение на една година, екипът, заедно със социалните работници от Отдел „Закрила на детето“, е работил със семейства, които имат 52 деца. В резултат на това, са реинтегрирани 4 деца в техните семейства и е предотвратено изоставянето и/или е намален риска от изоставяне на 27 деца.

В потока на промените – когато услугите преминават в общността

С разработването на представения тук модел за работа със семейства, основан на мобилен подход, първоначално се опитвахме да дадем отговор на съществуващата проблемна ситуация – нарастването на броя на децата, изоставени в институции. И докато процесът на извеждане на деца от специализираните институции и настаняването им в приемни семейства през този период набираше скорост (не навсякъде в България), то броят на децата, пребиваващи в институциите продължаваше да бъде устойчив. Затова моделът на социално-педагогическа работа със семейства имаше първостепенната функция да съдейства за намаляване броя на децата на входа на институциите. Така се и случи. През периода 2006 – 2015г. броят на изоставените деца във област Варна чувствително намаля. За това свидетелстват следните данни, подадени от ОЗД - Варна:

Година:	Брой на изоставените деца:
2006	121
2007	85
2008	77
2009	82
2014	32
2015	22

Същевременно, екипът за работа със семейства с цел предотвратяване на изоставянето на деца, все по-често се срещаше с предизвикателството да работи и за завръщането на деца в техните семейства (или при близки и роднини). Процес, който е известен като „реинтеграция“ на децата в техните семейства.

Потокът от настъпващи промени в социалните услуги, преминаването на стотици деца от резистентен тип услуги към услуги в общността (независимо от огромните съпротиви на общности и администрация), направиха появни проблемите на изоставените деца. Настаняването им в приемни семейства ги направи по-видими, а общността – съучастник в съдбата на много от тях.

Въпреки, че първоначално приемната грижа се възприемаше просто като друга социална услуга, участниците в нея започнаха да разбират огромната разлика между нея и всичко останало, сътворено в името на закрилата на децата. Въсщност, голямата идея на приемната грижа¹⁷ е да постави детето в общността, да го направи проблем на общността, а тя, от своя страна, да започне да се развиват като **приемна общност**. Колкото и управляващите (в съответните административни звена) да не приемат тази философия на приемната грижа и да се опитват на практика да ограничават общността и да я изолират от процеса на вземането на решения, това става

¹⁷ Виж повече: Джордж и Ауденховън, 2004; Вийман, И., 2009; Ризов, Ил. и Ир.Годорова, 2013.

все по-малко възможно. В процеса на приемна грижа, наред с професионалистите (социални работници, психолози, лекари, учители и др.) и приемните родители, участват и близки на детето, негови роднини, хора от квартала, приятели на приемното и на биологичното семейство. Участват също граждани от неправителствени организации и специалисти от други социални услуги, които се предоставят на приемните деца. Кръгът на хората – съучастници в приемната грижа непрекъснато се увеличава. Така, колкото повече се разширява общността на приемните семейства, толкова повече приемната грижа започва да се отдалечава от класическия образ на *услуга* за детето, и толкова повече тя се доближава до смисъла на *общностна грижа за детето*. За много администратори, ангажирани с управлението на приемната грижа, тя продължава да бъде разбрана като услуга, свежда се до това, че детето се отглежда в приемно семейство и в този смисъл, то е в общността (разбирано повече механично), но се управлява външно от институциите. Факт е обаче, че общността не е дом, в който може да заключиш детето, не можеш да го скриеш, да го забравиш там и продължително време да не съдействаш за решаването на неговия проблем.

Факт е също, че там, където концентрацията на приемни семейства е голяма, те вече са реална общност, която формира около себе си широки кръгове от хора - наблюдатели и съучастници, чрез които се разширява още повече кръгът на приемната общност. Този процес не може

да бъде „овладян“ от институциите. Той понякога води до възникване на конфликти между приемни семейства и институции, както и до съответното административно разбиране, че приемната грижа или трябва да се управлява много „изкъсо“, или изобщо не трябва да я има. С това съображение в много общини не се допуска развитие на приемната грижа.

Очевидно е, че процесът на приемна грижа ще продължи да се регулира от държавата/общините, но той вече не може да протича като услуга зад стените на съответното учреждение, защото всяко прието дете става част от общността. Това показват многобройните случаи, в които местните общности, приели деца, проявяват готовност да търсят дългосрочни решения за приетото дете. Този процес започва обикновено със задаването на най-естествените въпроси: „Къде са родителите на детето?“, „Защо не си го вземат?“, „Можем ли да ги намерим?“, „Може би, ако видят детето колко е пораснало, ще си го вземат?“, „Можем ли да им помогнем?“ Тази общностна активност нараства особено в случаите, когато няма обяснение защо децата с години престояват в приемни семейства.

Съществува още едно обстоятелство, което провокира допълнително рефлексията на общността върху проблема за ефективността на социалната закрила на децата. В общностите, в които има семейства, изоставили деца, много често има и семейства, които са приели деца.

Това са два процеса, спрямо които нашият модел на работа се оказва „поливалентен“. Екипът за социална работа може да подкрепя семейства, които не искат да допуснат отнемане или изоставяне на техните деца, както и семейства, които вече са изоставили деца (или са били изведени) и приемни семейства, които отглеждат техни деца. Възможно е работата със семейство (както е в случаите на Галя и Стефка, представени тук) да започва в насока превенция на изоставянето на деца, която в последствие да доведе до реинтеграция на дете, което вече е било изведено от семейството. Всъщност, работата за „превенция“ и за „реинтеграция“ е работа в една посока – подкрепя на семействата да придобиват все по-голяма независимост, да удовлетворят все по-добре базовите потребности на децата си, развивайки своите родителски умения.

Развитието на приемната грижа, като **услуга в и чрез общността**, работата със семействата за превенция на изоставянето на деца и работата за реинтеграция на децата в техните семейства са три взаимосвързани процеси. Тяхното интегриране на равнище мениджмънт, супервизия и непосредствена работа със семействата, основана на мобилния подход, показва, че е възможно реинтегриране на четири пъти повече деца в техните семейства, отколкото е било предвидено, докато те са престоявали в институции. (Виж: Ризов и Тодорова, 2013: 41-45)

Това е резултат от съвместната дейност на екипа за социална работа със семейства и екипа на Центъра за приемна грижа във Варна, които са в структурата на една организация¹⁸ и имат общ мениджмънт. Опитът показва, че когато процесите на **превенция на изоставянето на деца, реинтеграция на деца в техните семейства и приемна грижа** не се разделят (организационно и методически) съществува възможност (поне 4 пъти повече) децата да се завърнат в своите семейства. Чрез прилагането на мобилен подход в социалната работа тази възможност може да бъде реализирана и дори надхвърлена. Този извод има следните обяснения, свързани преди всичко с начина на взаимодействие между всички заинтересовани лица и страни в системата на закрила на децата.

Първо, когато децата са в институция, социалните работници имат ограничени възможности (време, технически ресурс, способности) да работят на терен и да оценяват перманентно капацитета на семействата, чиито деца са изоставени или изведени. Често пъти се практикува и опозиционна, обвиняваща позиция на представителите на специализираните институции в комуникацията с производното семейство и специалистите, които го подкрепят. Това ограничава възможностите на всички участници в системата на закрила да си взаимодействат в търсене на най-доброто решение за всяко дете.

¹⁸ Сдружение „Съучастие“ - нестопанска организация, регистрирана в обществена полза (www.sauchastie.org).

Второ, в много случаи настаняването на дете в приемно семейство предизвиква промени в начина, по който неговото произходно семейство започва да се самовъзприема, в резултат на което е възможно да предприеме промяна, която да доведе до завръщането на детето в семейството (или в семейството на близки и роднини). Промените в произходното семейство (или в семейството на близки и роднини) могат да бъдат забелязани, подкрепени и оценени или да останат далеч от ползрението на претрупаните от работа социални работници. Възможно е също и произходното семейство, както и семействата на близки и роднини, да нямат никаква информация за настъпилите промени в мерките за закрила на тяхното дете.

Трето, с настаняването на децата в приемни семейства се увеличават възможностите на социалните работници да работят по случая, да си партнират с други участници в социалната система за закрила на децата. Наличието на мобилен екип, който е в състояние да издирва семейства, изоставили децата си, и да подлага на оценка техния родителски капацитет, да работи за повишаването му, да посредничи в осъществяването на срещи между родителите и децата им, и същевременно да взаимодейства с водещия социален работник (ОЗД) на детето, е факторът, който оказва силно влияние върху изхода от мярката за закрила на детето.

Този модел на работа включва следните компоненти:

(1) Оценяване на развитието и потребностите на детето, предложено от ОЗД за настаняване в приемно семейство.

(2) Издирване на произходното семейство и оценяване на неговия капацитет за развитие, по възможност докато детето още не е настанено в приемно семейство. Оценка на причините, довели до извеждане на детето от семейната му среда и настаняване в институция.

(3) Идентифициране на възможностите за подкрепа на произходното семейство и изготвяне на план за работа по случая, включващ работа със семейството за повишаване на неговия родителски капацитет.

(4) Работа с детето, приемното семейство и родителите за изграждане (или възстановяване) на връзката между детето и неговото семейство.

(5) Работа с приемното семейство да посрещне промените, да окуражава детето в контактите му с неговите родители и работа с приемното семейство да посрещне раздялата с детето.

(6) Работа със семейството в процеса на адаптация на детето в неговото семейство и продължително наблюдение на семейството.

Тази практика екипът реализира, изхождайки от разбирането, че всяко дете живее в система от свързани с него лица (родители, близки, роднини, приемно семейство, представители на специализираните институции и социалните служби, специалисти - психолози, лекари и

други професионалисти) и социалната работа по случая функционира като система от взаимно свързани дейности за окончателно разрешаване на проблема на всяко дете.

Много често в процеса на работа се оказва, че детето е изведено от семейството и не може да се върне там по причини, които са преодолими. Например, конфликти между родителите; прекъснатата връзка между детето и родителите, които предполагат, че то вече има друго свое семейство; нежелание на родителите да възстановят връзката с детето поради страх от това, че влизат в полезрението на ОЗД и съществуващ риск други деца от семейството им да бъдат изведени; страх от контакти с детето, заради опасението, че то няма да иска да се върне в семейството; изоставяне на детето от семейството му, мотивирано от лекари и други специалисти. (Ризов и Тодорова, 2013: 35)

Произходното семейство се нуждае от различни видове подкрепа – от материална до социална, правна, педагогическа и психологическа. Членовете на семейството, както и техните близки, се нуждаят от супервизия, консултиране, индивидуална работа с останалите деца на семейството и др. Реинтеграцията е процес на подготовка на всички хора от кръга на детето и поддържане на добра функционираща връзка между тях.

Мобилният подход като методология за активно търсене и достигане до всички в системата на детето е факторът, който прави възможно преодоляването на

причините за извеждане на децата от техните семейства. Резултатите показват, че през периода 2008г. – 2013г. за 38% от децата, настанени в приемни семейства във Варна, е идентифицирана възможност за реинтеграция. Тази възможност е била идентифицирана само за 9% от същата група деца, преди да бъдат настанени в приемни семейства. Около 80% от случаите, в които е идентифицирана възможност за реинтеграция, това е било извършено, докато децата са били подготвяни за настаняване в приемни семейства, или са били вече настанени в приемни семейства. (Ризов и Тодорова, 2013: 41)

Стимулирането и ускоряването на процеса на реинтеграция за много деца очевидно е било невъзможно да се случи, преди децата да излязат от институцията и да бъдат настанени в приемни семейства. Критиците на приемната грижа би трябвало да се съгласят както с този факт, така и с факта, че децата в приемни семейства се осиновяват много по-успешно, отколкото техните връстници в институции. Около 60% от децата, изведени от приемни семейства са реинтегрирани или осиновени.¹⁹ Тези резултати се дължат на активното търсене на най-добрия интерес за детето и са станали възможни благодарение основно на два фактора: (1) извеждането на детето от институция и (2) включването му в нормална

¹⁹ Повече информация е публикувана в: Ризов и Тодорова, 2013.

семејна среда и общност, кдето специјалисти, парапрофесионалисти и граждани взаимодействат с него, и с всички останали в система от свързани с детето лица, за окончателно разрешаване на неговиј проблем.

Обобщение

Продължилото повече от десет години изследване на процеса на превенция на изоставянето на деца (и съпътстващите ги процеси на реинтеграция на деца в техните семейства и приемна грижа) позволява да се направят следните изводи, които се подкрепят от представените в тази книга факти.

1) В потока на промените, когато услугите преминават в общността, мобилният подход е този, който осигурява действително развитие на услугите като услуги *в общността и чрез общността*.

2) Мобилният подход е методология, която изисква социално-педагогическата работа да достига до потребителя, до неговите нужди и интереси, като го включва в системата от взаимодействия в общността.

3) Работещите *мобилно* са тези професионалисти и парапрофесионалисти, които чрез системна грижа за качеството на взаимодействията в системата за подкрепа правят възможно включването и овластяването на изключените семейства, деца, родители.

4) Мобилният подход утвърждават нов тип действие: на активно търсене на нуждаещите се и осигуряване на улеснен достъп до всички, „без прагове“; с овластяване на общността.

5) Мобилният подход не е единична услуга в работата със семействата, а начин на мислене. В това си

качество успява да обедини усилия и услуги, фокусирани върху детето. Това е подход, който интегрира други социални и педагогически подходи, като ги прави реално действащи.

6) Мобилният подход прави възможен семейно-ориентирания подход в работата с маргинализирани групи и общности и отваря врати за ранна интервенция и интегрирана подкрепа на ранното детско развитие. Дали социалните работници и други специалисти ще използват подход, центриран върху личността на детето; интегриран подход или подход на силните страни и дали ще се придържат към партньорски ролеви модели на поведение, това на първо място зависи от способността на екипа да достигне до тези, които са труднодостъпни и обезверени. При това, да установи с тях дългосрочни отношения на доверие и партньорство.

7) Мобилният подход в социално-педагогическата работа е път към овластяването на родителите и общността, създава подкрепяща среда, възстановява връзки и оживява партньорските мрежи, които обикновено присъстват в документи и стратегии.

8) Веднъж установил се като начин на работа по отношение на разрешаването на една група проблеми, мобилният подход създава ресурс, който да бъде използван за разрешаването на друга група проблеми. Интегрираността на социално-педагогическата работа, основана на мобилен подход, е резултат от способността

на подхода да възстановява връзки между различни дейности и сфери. Следвайки естествената взаимосвързаност на проблемите, екипите, работещи мобилно, непрекъснато ще разширяват обхвата си на действие и ще се превръщат в работещи екипи за партньорство между институции и организации. Всичко това е възможно, ако човешкият ресурс (хора от общността) и ресурса на мениджмънта и финансирането се обединяват в името на ясни ценности и принципи, в името на това цивилизационно развитие, което Конвенцията за правата на детето проектира в далечната 1989г.

Заклучение

Мобилният подход е приложим в социално-педагогическата работа със семейства в риск, ако се осъществява от организации, които предоставят услуги в общността и са станали част от нея.

Опитът показва, че в много случаи, предоставянето на услуги в общността се извършва от организации, които остават външни и реално предоставят услуги *за* общността, но не *в* общността.

Опитът също показва, че колкото и да е полезно да се предоставят услуги *за* общността, те, сами по себе си, не са в състояние да предизвикат процес на нейното овластяване и устойчиво развитие. Както и не могат да гарантират, че проблемите, които се опитват да разрешат, ще престанат да се възпроизвеждат.

Можем да бъдем сигурни, че като прилагаме мобилния подход няма да сме в позицията на вечните наблюдатели на устойчивостта на проблемите и да се окажем в групата на тези, които твърдят, че „няма как да стане“ и „нищо повече не може да се направи“. Всеки ден откриваме нови и нови факти от живота на общностите, които доказват, че промените вече са настъпили.

Приложения

Моделите, прилагащи мобилен подход

Мобилна социално-педагогическа работа с деца и младежи

Моделът е разработен и реализиран в процеса на работа с деца и младежи във Варна, кв. „Максуда“ през периода 2008-2019г.

Идеята на мобилната работа с деца и младежи е да се предложи силно адаптивен процес спрямо индивидуалните, групови и общностни нужди в конкретната ситуация. Мобилната работа с деца и млади хора предполага реализирането на цели, свързани с подобряване на житейската им ситуация, чрез постигането на определени знания, умения, нагласи, водещи до разширяване на възможностите им за вземане на решения, предприемане на нови избори и разрешаване на проблеми.

В съответствие с Концепцията за мобилна работа с юноши (Шпехт, В: 2007), приложеният модел е система от социално-педагогически дейности, които се осъществяват в рамките на четирите взаимосвързани форми: работа на терен, работа с групи, работа с индивидуален случай, работа с местната общност.

1) Работа на терен

Работата на терен се осъществява от вътрешни за общността мобилни работници. Те са свързани социално и

културно с общността, в която работят. Например, живеят в същия квартал, където работят, имат общ етнически, социален произход. В някои случаи това са хора, които са имали рисково поведение (наркомании, асоциално поведение и др.), от което трайно са се отказали, и в настоящия момент работят с хора и групи за превенция на рисковото поведение.

Екипът от мобилни работници включва две поколения - „младши“ и „старши“ мобилни работници, подкрепяни от социални работници, психолози, педагози и други специалисти.

Работа на терен е насочена, както към изграждане на контакти и тяхното поддържане, така и към непрекъснато задълбочаване и актуализиране на знанията за житейската ситуация и социалната среда на целевата група.

Чрез редовно провеждана работа на терен мобилните работници създават необходимата близост с младите хора, които сами трябва да преценят могат ли да изградят доверителна и постоянна връзка с мобилните работници и да решат, дали да се обърнат към тях за консултация и помощ.

Успешно проведената работа на терен осигурява на мобилните работници внедряване, насочено към конкретната общност, а от друга страна, тя осигурява на младите хора достъп до конкретни услуги, от които се нуждаят, както и възможност да се възползват от предложения, които биха били интересни за тях.

Едно от предложенията по време на работата на терен, което отправят мобилните работници, е свързано с възможността младите хора да посещават младежкия клуб, който функционира като част от програмата за мобилна работа. Това е нископрагов център²⁰, който се посещава свободно от младите хора както индивидуално, така и групово. В него младите хора могат да се срещат и самостоятелно да организират свои дейности. Там те се срещат с мобилните работници и биха могли да получават от тях информация, консултации и различни предложения за свободното време. Клубът е място, в което неформални групи или индивиди могат да се чувстват сигурни, защитени и подкрепени, когато имат нужда.

2) Работа с групи

Мобилните работници се интересуват както от всеки млад човек, чиито живот протича основно на улицата, така и от съществуващите местни неформални групи.

Като се основаваме на разбирането, че неформалните групи предлагат на младите хора среда и възможности за индивидуално развитие, мобилните работници подпомагат тези групи по различни начини. На първо място като предлагат подходящи места за срещи на младите хора и за провеждане на различни дейности. Тази своеобразна

²⁰ Мобилната работа свежда до минимум всички условия и бариери, които могат да попречат за създаването на постоянен контакт, или да попречат на групата да се възползва от предложенията за помощ.

логистика от страна на мобилните работници постепенно се развива във взаимодействие с групите, което разкрива по-богати възможности за подкрепа на нейните членове. Вместо да поучават младите хора, мобилните работници предлагат възможности (място, срещи) и при необходимост оказват подкрепа (ако бъде потърсена) на групата или на неин член.

Факторът *време* е основен в работата с групи. Необходимо е достатъчно време (месеци, година или повече), през което мобилните работници да изградят доверителни отношения, докато се премине към етап, в който пред групите се появяват нови перспективи за действие, като им се предоставят възможности за развитие на социалните умения и вътрешно-груповите взаимодействия. Мобилните работници помагат на групите да идентифицират своите нужди и да изготвят алтернативни предложения за дейности, които представляват „функционални еквиваленти”²¹, заместващи девиантното им поведение. Предложенията могат да идват както от групите, така и от мобилните работници. Задължително е участието и самоорганизирането на младите хора в тях. Това могат да бъдат: спортни дейности, излети, кратки екскурзии, празнуване по конкретни поводи, отбелязване на важни събития,

²¹ Понятие на Kastner/Silbereisen, възприето в концепцията за мобилната работа, прилагана в Германия. Виж: Шпехт, В., 2007:102.

тематични дни, провеждани на тематични срещи, дискусии, обучения (тренинги) и други дейности, насочени към преживяванията на групата.

Фокусирането върху преживяванията на групата е важна стратегия в мобилната работа, която осигурява развитие на базови социални и личностни умения на младите хора.²²

Заедно с дейностите, в контекста на свободното време и преживяванията на групата, мобилната работа предлага много възможности за разработване на местни инициативи за удовлетворяване на други специфични нужди на младите хора, свързани с тяхното бъдеще – учене, работа, създаване на семейство. Този процес е подпомаган от мобилните работници в качеството им на информатори, консултанти и фасилитатори.

Системната работата с неформални групи може по необходимост да постави мобилните работници и в ролята на посредници (медиатори) при възникването на проблеми и конфликти, както в самите групи, така и между самите групи, или между групите, местното население и институциите.

Продължителната мобилна работа с неформални групи може да доведе до качествени изменения в самите групи като естествен ефект от подобренията умения на нейните членове - да се изслушват, да обсъждат

²² Виж повече за съдържанието на базовите личностни и социални умения: Ризов Ил. и М.Минчева Ризова, 2002.

възникнали проблеми, заедно да вземат решения. При това, промените в групата в по-голяма степен следват своя собствена динамика, с водещата роля на нейните членове. Ролята на мобилните работници е да бъдат подкрепящи по отношение на задоволяването на интересите на групата (ако не противоречат на нечии права) и в никакъв случай не могат да се държат като хора, принадлежащи на институции, императивно изискващи промяна на групите, с които работят. Това би унищожило възможността и смисъла на мобилната работа.

3) Работа с индивидуален случай

Работата с индивидуален случай често възниква в процеса на работа на терен и при обсъждане на груповите предложения. Може да започне от възникнал въпрос по време на контакт на терен, да продължи постепенно в интензивно консултиране и да се достигне до изработване на конкретни планове за промяна.

В повечето случаи мобилните работници достигат до конкретни млади хора чрез техните групи и в тяхната среда, но са възможни и други пътища за достигане до индивидуални случаи. Има примери за работа с млади хора, които не са интегрирани в конкретна група, в процес на ориентиране са, пребивават в по-големи референтни групи с висока динамика. Възможно е мобилните работници да достигат до конкретни млади хора случайно, по различни поводи или чрез провеждането на т.нар. домашен аутрич. С течение на времето, заради доверието

на общността към мобилните работници, и заради тяхната компетентност, те могат да се превърнат в ключови за общността хора, и да бъдат търсени от млади хора, които до този момент не са имали контакти с тях.

Мобилните работници оказват подкрепа за разрешаване на индивидуални проблеми, които младите хора искат да решат съвместно с тях. Това включва консултиране, насочване, придружаване и посредничество. Формата и структурата на това подпомагане във всеки индивидуален случай е различна, няма точно определен ред, по който трябва да се работи.

Разнообразието от случаи и начини за оказване на подкрепа на младите хора е неизчерпаемо, така както са различни и специфични проблемите, които хората решават: от търсенето на работа и отказването от зависимост (или от друго рисково поведение) до преодоляване на загуба, раздяла; скъсване с обкръжението; „започване на живота отначало”. Понякога индивидуалната промяна заразяващо води до промени и на други членове на групата, и в крайна сметка – до промяна на цялата група.

4) Работа с местната общност

Мобилната работата с деца и младежи (особено чрез функционирането на клуба) бързо става факт в местната общност, който не може да остане незабелязан от хора и институции с различно отношение към този начин на работа. Не само заради любопитството на околните,

породено от безпокойство или интерес, но и заради това, че мобилната работа се извършва в среда, която може да бъде подкрепяща или възпрепятстваща работата с млади хора, е необходимо да се работи за изграждане на доверие и добри взаимодействия между младите хора и останалите части от общността.

Работата с общността представлява не само една от четирите форми за мобилна работа, но чрез нея тя придобива цялостен, завършен вид. Защото работата с общността има за цел да позитивира обществените нагласи по отношение на младите хора и на начина, по който се работи с тях.

Работата с местната общност има най-различни проявления, но във всички случаи това са дейности, инициирани и извършвани от младите хора с подкрепата на мобилните работници. Първоначално тези дейности могат да бъдат кратки кампании, чрез които младите хора искат да съобщят нещо на своите връстници и/или на възрастните, или кампания за подкрепа на дете, възрастен или семейство в беда. В такива ситуации, случайността и готовността на младите хора за подкрепа и взаимодействие си дават среща, след което те стават още по-готови за следващи предизвикателства, които имат по-сложна организация и по-дълготраен ефект.

Провеждането на информационни кампании за превенция на рисковото поведение (наркомании, ХИВ, сексуална експлоатация, трафик на хора с цел трудова

експлоатация и др.) чрез повишаване информираността на населението и намаляване на предразсъдъците им също може да бъде част от мобилната работа с общността.

Работа с местната общност се провежда и в случаите, когато младите хора се нуждаят от подкрепа, за да разрешат проблеми, които те имат със своята непосредствената среда, в която живеят. Мобилните работници и младите хора участват в изграждането на мрежи от заинтересовани страни: институции, организации, обществени съвети и други органи на самоуправление на местно равнище, за да могат да подобрят ситуацията на младите хора в общността. Мобилните работници поддържат контакти с всички важни за младите хора институции и организации, стремят се да посредничат за разрешаване на конфликтите, които младите хора имат с институциите (например, полиция, община и др.) или с гражданите. Като резултати от тази дейност мобилните работници могат да осигурят достъп на младежите до важни ресурси. Например: до социални служби, центрове за консултиране на наркозависими (дроп-ин центрове), културни, образователни и медицински центрове, центрове за професионално ориентиране, спортни съоръжения и др.

* * *

Представеният модел на мобилна работа е оценен от гледна точка на неговия ефект на въздействие върху

житейската ситуация, личностните и социални умения, и равнището на рисково поведение на деца и младежи, включени в процес на взаимодействие с мобилните работници. Резултатите ще бъдат отразени в следващи публикации на автора.

Мобилна детска градина

Наводнението в кв. „Аспарухово”, гр. Варна (2014г.) премени житейската ситуация на много семейства с дългогодишни последици за тяхното социално положение и психическо здраве. Рязкото обедняване на много семейства, невъзможността да посрещат насъщните си нужди, включително и да плащат такси за детска градина, постави в риск пълноценното развитие на много децата. Част от тях бяха с травматични последици заради преживяното. Повишената им тревожност често се изразяваше в нежелание продължително време да бъдат без своите родители, за да посещават например детска градина. Тази ситуация получи отговор, който бе наречен „Мобилна детска градина”.

Потърпевшите от наводнението семейства можеха да довеждат своите деца в импровизирана детска градина - няколко помещения с място за много игри и играчки, което се намира в близост до пострадалите къщи в Аспарухово.

Родителите трябваше да избират дали да оставят децата си там, или да ги придружават по време на престоя

им и заедно да прекарват време сред много възможности за игри.

Заниманията на децата се подкрепяха от двама специалисти – психолог/педагог и мобилен работник. Мобилният работник, вътрешен за общността, помагаше на децата като културен посредник да се адаптират към новата за тях среда и да разбират по-лесно посланията на специалиста.

Мобилната детска градина осигуряваше на децата щадяща среда и педагогически стратегии, ориентирани към техните нужди, интереси и игрова същност. След една година посещения на тази градина децата вече можеха да разговарят на български и повечето от тях придобиха готовност да постъпят в „истинска” детска градина, където няма културни и езикови посредници.

Мобилна игротека

Известно е, че в ромските квартали и махали има много деца. За тях обикновено се мисли, че те играят на воля, но истината е, че те, както и много други техни връстници от градските квартали, имат проблем – не играят достатъчно и трудно играят заедно с други деца. Много от тях нямат добре развити социални умения. Децата от тези квартали често нямат свои играчки и не знаят много игри, на които могат да играят.

Известно е също, че в градовете остават все по-малко места за свободни игри. Освен това, децата много обичат да играят с възрастни, но много възрастни сякаш не го знаят и не могат да си представят начин, по който да го правят.

Отговорът на тази ситуация е: мобилна игротека за деца и възрастни, която да се придвижва лесно на различни места. Мобилната игротека представлява изрисувана отвън каравана²³, съдържаща множество уреди, с които може да се играе на открито – на улицата, в парка, извън града. Мобилни работници предлагат игри от караваната и организират игровото взаимодействие между децата, което има за цел да предизвика взаимен интерес, самопознание, позитивна самооценка и партньорство в общността на играещите.

С помощта на мобилната игротека могат да се предложат нови нетрадиционни начини за забавление на деца и възрастни; да се улеснява установяването на нови контакти; да се създават условия за подобряване на взаимоотношенията във формални и неформални групи; да се направи своеобразен подарък на деца от детските градини или училища, като им се предложи да поиграят заедно.

Включването на мобилната игротека в мобилната работата с деца и младежи е едно от средствата за

²³ В Германия подобни каравани и ремаркета с игри са известни като „Шпилофант” и „Минифант”.

установяване на контакти и създаване на добри взаимоотношения между мобилни работници, доброволци, възрастни и деца от улицата.

Мобилната игротека е универсално средство за общностна работа и провеждане на информационни кампании в различни райони: централни или крайни градски части, както и в отдалечени малки населени места.

Да играеш заедно, при това без да се провокират конкурентни нагласи, според принципа „Всички печелим в играта!”, е начин да се работи мобилно в общността.

Оценяване на грижите за децата в семейството

Критерии (области за подкрепа)	Показатели	Скала за оценяване			
		4 - Добро	3 - Задоволително	2 - Лошо	1 - Много лошо
1. Хранене	1.1. Количество на храната	Детето се храни редовно.	Детето понякога не се храни достатъчно.	Детето често изпитва недостиг от храна и се оплаква от глад.	Детето рядко се храни и в много случаи нощем си ляга гладно.
	1.2. Качество на храната	Детето се храни балансирано, съобразно неговите индивидуални нужди и диета. Ако е необходимо се набавят хранителни добавки и специални храни.	Детето понякога не се храни балансирано и не винаги храненето е съобразено с неговите индивидуални нужди и диета.	Детето се храни небалансирано. В повечето случаи се храни с некачествена храна, несъобразена с неговите индивидуални нужди и диета.	Детето се храни изцяло с некачествена храна.

2. Жилищни и други материални условия	2.1. Жилищни условия	Детето живее в жилище, което е топло, сухо, защитено, безопасно, с вода и канализация.	Детето живее в жилище, което се нуждае от благоустройство и/или ремонт.	Детето живее на място, което е пренаселено и/или което се нуждае от основен ремонт.	Детето няма подходящо и защитено място за живеене.
	2.2. Дрехи и др.	Детето винаги разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.	В повечето случаи детето разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.	В повечето случаи детето не разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.	Детето не разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.
3. Индивидуална грижа	3.1. Наличие на възрастен, който да се грижи за детето	Детето има поне един възрастен, който да се грижи за него.	Детето има възрастен човек, който полага грижи за него, но е ограничен в грижите си поради заболяване, възраст или друго.	Детето няма постоянен възрастен, който да се грижи за него.	Никой не полага грижи за детето и то е принудено само да се грижи за себе си.
	3.2. Връзка на детето с възрастните, с които живее	Детето има поне един възрастен, който му дава любов и внимание.	В живота на детето има човек, с когото е в доверителна връзка, но не живее постоянно с него или той не винаги успява да отговори на емоционалните нужди на детето.	Детето много рядко се среща с възрастен, с когото има емоционална връзка.	Детето няма емоционално-доверителна връзка с възрастен.

4. Закрила на детето	4.1. Защита от насилие и експлоатация в семейството	С детето не се злоупотребява, не е обект на насилие и пренебрежение.	Има съмнения, че с детето не се отнасят добре, че е обект на пренебрежение, насилие, злоупотреба.	Очевидно е, че детето е обект на насилие, злоупотреба или пренебрежение.	Детето е подложено на физическо насилие, експлоатация. Злоупотребява се с него сексуално.
	4.2. Правна и социална защита	Детето има пълен достъп до правна и социална защита и се възползва, когато е необходимо.	Детето има достъп до някои услуги за правна и социална защита, от които се възползва.	Започнал е процес на осигуряване на правна и социална защита на детето, но още няма резултат.	Детето няма никакъв достъп до правна и социална защита.
5. Здраве	5.1. Общо здравословно състояние	През последния месец детето е било здраво и физически активно.	През последния месец детето е боледувало (1 до 3 дни) и е било по-малко активно.	През последния месец детето често е боледувало (повече от 3 дни) и е било по-малко физически активно.	През последния месец детето е боледувало през повечето време.
	5.2. Достъп до здравни услуги	Детето получава необходимото лечение, както и всички или почти всички необходими медицински и превантивни услуги.	Детето получава лечение, но някои здравни услуги не са осигурени (например, имунизации, изследвания).	Детето не получава пълно лечение или само понякога получава (например, не винаги са осигурявани необходимите лекарства).	Детето рядко или никога не получава необходимите здравни грижи.

6. Психи- ческо развитие	6.1. Емоционално състояние	Детето изглежда доволно и щастливо.	В повечето случаи детето е щастливо, но понякога е неспокойно и затворено. Ако е бебе понякога е раздражително и/или не спи добре.	Детето често е затворено, раздражително, неспокойно и тъжно. Ако е бебе може често да плаче и да не е активно.	Детето изглежда тъжно, отчаяно, затворено. Ако е бебе, отказва да яде, спи лошо и плаче много.
	6.2. Социално поведение	Детето се разбира с околните, обича да играе с други деца и с възрастни. Участва в групови дейности и в дейности на семеиството.	Понякога детето има проблеми в контактите с околните. В повечето време играе без проблеми с другите деца и с възрастни. Понякога влиза в спорове и/или се бие.	Детето не спазва граници и правила, често не общува с възрастни и възрастни.	Детето има проблеми с поведението си, включващи кражби, ранна сексуална активност и/или друго рисково поведение.

<p>7. Образова- ние</p>	<p>7.1. Успеваемост в училище (детска градина, център за ранно детско развитие, старе се, постига успехи.</p>	<p>Детето редовно посещава училище (детска градина, център за ранно детско развитие или др.), старе се, постига успехи.</p>	<p>Детето редовно посещава училище (или друго), не винаги успява да отговори на очакванията на учители, възпитатели и/или други.</p>	<p>Детето изостава в познавателното си развитие. Понякога безпричинно отсъства. Изостава значително в познавателното си развитие.</p>	<p>Детето не посещава училище (или друго) или много често безпричинно отсъства. Изостава значително в познавателното си развитие.</p>
<p>7.2. Обучение, съобразно индиви- дуалните нужди</p>	<p>Детето посещава училище (или друго), което отговаря на неговите образователни потребности и на необходимостта да придобива практически умения (вкл. професионални умения).</p>	<p>Детето посещава училище (или друго), но не получава адекватно обучение, съобразно неговите образователни потребности и необходимостта да придобива практически умения (вкл. професионални умения).</p>	<p>Детето е записано в училище (или друго), съобразно неговите образователни потребности и необходимостта да придобива практически умения (вкл. професионални умения), но не го посещава редовно.</p>	<p>Детето не е записано или не посещава училище (или друго), което да отговора на неговите образователни потребности и на необходимостта да придобива практически умения (вкл. професионални умения).</p>	

Легенда

	<p>Зелената зона съдържа индикатори, показващи добро състояние на детето. Ако семейството отговаря на един или повече индикатори от тази зона, това все още не означава, че то не се нуждае от подкрепа. Семейството би могло да бъде наблюдавано по-продължително време, за да се направи обективна оценка.</p>
	<p>Жълтата зона съдържа индикатори за наличието на проблеми в удовлетворяването на базовите потребности на детето. Оценяването на семейството трябва да продължи, за да се вземе решение дали да му се предложи включване в Програмата за подкрепа</p>
	<p>Червената зона предполага своевременно налагане (или промяна) на мярка за закрила на детето, включително чрез извеждането му от семейството. В зависимост от наложената мярка за закрила на детето трябва да се вземе решение дали семейството да бъде включено в Програмата за подкрепа.</p>
	<p>За да бъде включено едно семейство в Програмата за подкрепа то трябва да отговаря на индикаторите от синята зона.</p>

**Карта, отразяваща видовете интервенции в
работата със семейството на М.**

Области за подкрепа на семейството	Интервенция
1. Хранене	
1.1. Количество на храната	X
1.2. Качество на храната	X
1.3. Друго	
2. Жилищни условия и друга материална подкрепа	
2.1. Ремонт на дома	X
2.2. Мебели – осигуряване и/или ремонт	
2.3. Битова техника - печка, бойлер, пералня и др.	X
2.4. Дрехи, обувки	X
2.5. Друго	
3. Подкрепа за полагащия грижи	
3.1. Консултиране	X
3.2. Обучение	
3.3. Група за взаимопомощ	X
3.4. Фамилна групова конференция	
3.5. Друго	
4. Закрила на детето от насилие, експлоатация	
4.1. Съдействие за получаване/промяна на мярка за закрила	X
4.2. Работа с детето: кризисна интервенция, консултиране, обучение, терапевтична работа	X
4.3. Работа с родители/други лица: кризисна интервенция, консултиране, обучение, терапевтична работа и др.	X

4.4. Получаване на правна и социална подкрепа - издаване на документи, достъп до правни услуги, обществени фондове за подкрепа и др.	X
4.5. Друго	
5. Здраве	
5.1. Осигуряване на лекарства, медицински средства и др.	X
5.2. Осигуряване на медицински специалисти, придружаване	X
5.3. Ваксиниране	X
5.4. Медицински изследвания	X
5.5. Друго	
6. Психическо развитие на детето	
6.1. Консултиране и индивидуална работа	X
6.2. Обучение, тренинг за емоционално и социално развитие, група за взаимопомощ и др.	X
6.3. Включване в дейности	
6.4. Друго:	
7. Образование	
7.1. Предоставяне на учебници, помагала, униформи, такси, транспорт и др.	X
7.2. Осигуряване на допълнително обучение	
7.3. Посредничество за разрешаване на проблеми в училище	X
7.4. Друго	

8. Подкрепа за самостоятелност и независимост на семейството	
8.1. Консултиране и обучение за домашна икономика	X
8.2. Обучение за професионални умения	
8.3. Съдействие за търсене на работа	X
8.4. Друго	
9. Друго	

Забележка: Общо 21 вида интервенции в работата по случая.

Литература

Анимус (2017) Примерни стандарти и методически указания за работа при случаи на домашно насилие в рамките на социалните услуги в общността. С., Анимус.

АСП (2010) Методика за управление на случай за закрила на дете в риск от отдел „Закрила на детето“. С., АСП.

БХК (2010) Защита на правата на ромските деца в системата за закрила на детето в България. С., БХК.

Вийман, И. (2009) Приемни семейства. С. Фондация „Приятелите 2006“.

Грибова, Ел. (2008) Аутрич – работа среди работников коммерческого сектора, Киев.

Гюхлер, Т и Щ. Гиличь (2010) Обществена работа и ориентация Мобилна работа с младежью на социална ситуация - Мобилна работа с младежью во время глобалних изменений. Щутгарт, ISMO.

ДАЗД (2015) Доклад за дейността на Държавната агенция за закрила на детето. ДАЗД.

Дейвис, Р. (2008) Набор от инструменти за ориентирана към семейството социална работа. Детско благополучие - от превенция към закрила, Босна и Херцеговина.

Джордж и Ауденховън (2004) Приемната грижа – участници и взаимодействие. С., ФСДБ.

Инициатива за здраве (2015) Аутрич работа по намаляване на щетите сред инжекционно употребяващи наркотици. Фондация „Инициатива за здраве“, С.

ИСУО (2015) Модел за интегрирани социални услуги, С., ИСУО.

ИСУО (2012) Ръководство за краткосрочна социална работа. С., ИСУО.

ИСУО (2011) Методология на мобилна социална услуга за семейството. С., ИСУО.

Кабакчиева, Ел. и кол. (2005) Пакет учебни материали: „Умения за работа на терен по превенция на ХИВ/СПИН и ППИ сред малцинствена общност“. С., МЗ.

Как помага мобилната работа на хората в риск, Сдружение „Деца и юноши“, С., 2016.

Коста, М. (2012) Деинституционализация и качествена алтернативна грижа за децата в Европа. Поуки и перспективи. Брюксел, Eurochild.

Кралева Д. (2016) Работа по случай. С., ФИЦЕ.

Кукова, Сл. (2010) Защитата на правата на ромските деца в системата за закрила на детето в България. С., БХК.

Маркова, Г. и К. Йорданова (2016) От вяра в професионалистите – към вяра в клиентите. Аналитичен доклад за резултатите, постигнати по програма „Вяра в семействата“. С., Ноу Хау Център за алтернативни грижи за деца, НБУ.

Механджийска, Г. (2009) Общностни измерения на социалната работа. Методите на макропрактиката. С.

Механджийска, Г. (2013) Социална работа по случай – реконцептуализация на традиционните разбирания в съвременна приложна перспектива. – Социална работа, 2013, № 1, с. 4 – 29.

Механджийска, Г. (2016) Мониторинг в социалната работа по случай – Социално-икономически анализи. Книга 2/2016 (10), Великотърновски университет, с.140-146.

Митева, П. (2015) Творчески подходи в кризисната интервенция. С.

МОТ (2007) Ръководство за социална работа на терен с деца на улицата в България, Сдружение „Деца и юноши”, С.

Мълайр, Ж. и др. (2010) Деинституционализация и трансформиране на услугите за деца. С., „Надежда и домове за деца“.

Мълхър, Д. (2016) Прекратяване на институционализацията. Анализ на финансирането на процеса на деинституционализация в България. С., Лумос.

Ненкова А. и Д. Симеонова (2014) Метаморфозата ДМСГД - Проблем или потенциал. Кризата и възможностите в реформата, С., БХК.

ООН (2009) Насоки за алтернативна грижа за деца. Рамка на Организацията на обединените нации. ООН.

Попов, Г. (2002) Дроги и превенция. Варна, Стено.

Програма за подкрепа на деца и семейства в общността с цел превенция на настаняването на деца в институции. Практически модели на работа. С., Фондация „Лале“ и фондация „ОУК“, 2012.

Ризов, Ил. (2012) Превенция на изоставянето на деца от ромска общност. Варна, „Съучастие“.

Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова (2018) Да играем заедно. 100 игри за развитие на личностни и социални умения. Варна, „Съучастие“.

Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова (2002) Образователен подход „Умения за живот“. Развитие на личностни и социални умения в училище. С., Отдел за социално развитие към ООН.

Ризов, Ил. и И.Тодорова (2013) Предоставяне на социалната услуга „приемна грижа“, Варна, „Съучастие“.

Роджърс, К. (2015) Начин да бъдеш. С., „Изток-запад“.

Русева, М. (2017) Важността на социалната работа за прекратяване на институционализацията. С., Лумос.

Станчев, Б., Ризов, Ил. и др. (2013) Превенция на трафика на хора сред ромското малцинство. С, Национална комисия за борба с трафика на хора.

Сборник с модели за подкрепа на деца и семейства в общността, разработени по Програма „Вяра в децата и

семејството 2013-2016“. С., Фондация „Лале“ и фондация „ОУК“, 2016.

Спиров и др. (2016) Прекратяване на институционализацијата. Оценка на резултатите за децата и младите хора в Бугарија, преместени од институции во услуги во општноста. С., Лумос.

Стандарти за предоставяне на „мобилен социална услуга за деца и семејства во ризик“. С., SOS Детски селища, 2016.

УНИЦЕФ (2014) Деинституционализацијата на децата во Бугарија – докде и накде? Независим преглед на напредјка и предизвикателствата. С., УНИЦЕФ.

Шпехт, В. (2010) Мобилна работа со младежью во време глобалних изменений. Штутгарт, ISMO.

Шпехт, В. (2007) Концепцијата мобилна работа со юноши. С.

Янкова, М. (2003) Анализ на социалната дейност за деца и юноши во Бугарија. С.

Barlow, J., Davis, H., McIntosh, E., Jarrett, P., Mockford, C. and Stewart-Brown, S. (2008) The Oxfordshire Home Visiting Study: Three Year Follow-Up. Warwick: University of Warwick.

Barlow, J. and Scott, J. (2010) Safeguarding in the 21st Century – Where to Now? Dartington: Research in Practice.

Barlow, J. and Schrader MacMillan, A. (2010) Safeguarding Children from Emotional Maltreatment: What Works. London: Jessica Kingsley Publishers.

Brown, R. and Ward, H. (2012) Decision-making within a Child's Timeframe: An Overview of Current Research Evidence for Family Justice Professionals Concerning Child Development and the Impact of Maltreatment. Working Paper 16. London: Childhood Wellbeing Research Centre.

Davis, H., Dusoir, T., Papadopoulou, K., Dimitrakaki, C. et al. (2005) Child and family outcomes of the European Early Promotion Project. *International Journal of Mental Health Promotion* 7, 1, 63-81.

Davis, H., Day, C. and Bidmead, C. (2002) Working in Partnership with Parents: the Parent Adviser Model, London: Harcourt Assessment.

Davis, H and L. Meltzer (2007) Working in Partnership through Early Support: distance learning text.

Harnett, P. and Day, C. (2008) Developing pathways to assist parents to exit the child protection system in Australia. *Clinical Psychologist* 12, 3, 79-95.

Harriet Ward, Rebecca Brown and Georgia Hyde-Dryden (2014) Assessing Parental Capacity to Change when Children are on the Edge of Care: an overview of current research evidence. Research report. Centre for Child and Family Research, Loughborough University.

Horst, H., Joanknecht, L., Pagée, R. (2012) Фамилни групови конференции. Наръчник за независими координатори. С., Фондация „Лале“.

HM Government (2013) Working Together to Safeguard Children: A Guide to Inter-Agency Working to Safeguard and Promote the Welfare of Children. London: Department for Education.

Morris, K. and Connolly, M. (2012) Family decision making in child welfare: Challenges in developing a knowledge base for practice. *Child Abuse Review* 21, 41-52.

Norman, R.E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J. and Vos, T. (2012) The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: a systematic review and meta-analysis. *PLoS Medicine* 9, 11, e1001349.

OED (2014) Активно обхващане, овластяване, многообразиe. Брюксел, OED.

Puura, K., Davis, H., Mantymaa, M., Tamminen, T. et al. (2005) The outcome of the European Early Promotion Project: Mother – Child Interaction. *International Journal of Mental Health Promotion* 7, 1, 82-94.

Rhodes, T. (1996) Outreach work with drug users: Principles and practice. Council of Europe.

Sudbery, J. (2002) Key features of therapeutic social work: the use of relationship. *Journal of Social Work Practice* 16, 2, 149-162.

UNICEF (2018) Ending institutionalization and strengthening family and community based care for children in Europe and beyond. Europe and Central Asia Regional Office.

ЗА АВТОРА

Илиян Ризов е доктор по педагогика, преподава в „Департамент за информация, квалификация и продължаващо образование” – Варна (Шуменски университет). Работи в областта на науките за обучението и възпитанието; гражданско и интеркултурно образование; права на детето; социално-педагогически модели за работа в уязвими общности и превенция на рисковото поведение. Разработва, ръководи и супервизира социално-педагогически проекти за превенция на изоставянето на деца, приемна грижа, подкрепа на ранното детско развитие и превенция на рисковото поведение сред млади хора от уязвими групи.

Автор е на монографии, студии, методически ръководства и учебни помагала: „Младите хора от гетото”, „Превенция на изоставянето на деца от ромска общност”, „Превенция на трафика на хора сред ромското малцинство”, „Модели за обучение по превенция на наркоманиите”, „Модели за обучение по правата на детето”, „Образователна програма за развитие на межкултурен опит“ (Програма „РаМО”), „Мониторинг на етноцентризма в началното образование”, „Интерактивни модели за развитие на личностни и социални умения в начална училищна възраст”, „Мониторинг и оценка на учебниците по български език и литература за първи клас”, „Пренареждане съобразно целостта. Онтодидактически аспекти на интегративността в обучението“, „Играещото училище - завръщане към бъдещето“, „Настръхнала пиеса за чин, показалка и тийнейджър”, „Да играем заедно. 100 игри за развитие на личностни и социални умения“.

ел. поща: ilriz@yahoo.com

**Мобилен подход за социално-педагогическа
работа със семейства в риск**

Първо издание

© Автор: Илиян Ризов

Рецензенти:

Проф. д-р Виолета Атанасова

Доц. д-р Пенка Кожухарова

Научен редактор: Доц. д-р Милена Илиева

Коректор: Мариана Минчев - Ризова

ISBN 978-619-201-411-7

Университетско издателство

„Епископ Константин Преславски“, 2020г.

Петнадесет години авторът на монографията изследва модели за социално-педагогическа работа, основани на мобилен подход, за да се намалят случаите на изоставяне на деца и настаняването им в институции, да се ограничи насилието и недостатъчната грижа за тях.

В съдържанието на книгата намират място резултати от количествени и качествени изследвания, примери от практиката, свидетелства и анализи, чрез които се разкриват движещите механизми за промяна на семействата по пътя към подобряване на благосъстоянието на децата.